

BODIL JÖNSSON

Så fint att
KUNSKAP
finns!

Innehåll

Förord	7
Inledning	8

DEL 1. TILL KUNSKAPENS LOV

Kapitel 1. Det individuella	13
Kapitel 2. Det gemensamma	35
Kapitel 3. Särdrag hos olika discipliner	55
Kapitel 4. Kunskapens höga visa	63

DEL 2. VÄGEN UT UR KUNSKAPENS LUSTGÅRD

Kapitel 5. Kunskap och sanning	73
Kapitel 6. Kunskap och känslor	78
Kapitel 7. Kunskap och trygghet	91

DEL 3. KUNSKAP OCH DEMOKRATI

Kapitel 8. Individuellt och gemensamt	99
Kapitel 9. Privat och offentligt	113
Kapitel 10. Demokratins implosion?	121

DEL 4. UPP TILL KAMP!

Kapitel 11. Till samverkans lov	133
Kapitel 12. Mina tolv uppmaningar	135

FÖRLÄGGARE: SUSANNE HAMILTON

TEXT: BODIL JÖNSSON

REDAKTÖR: ANNA BLIXT

ILLUSTRATIONER: ROBERT NYBERG

OMSLAG & GRAFISK FORM: KARIN BRODÉN

TYPSNITT: ADOBE CASLON PRO OCH FUTURA PT

PAPPER: MUNKEN PREMIUM CREAM 90 G

REPRO & TRYCK: ITALGRAF MEDIA, STOCKHOLM

ISBN: 978-91-987438-1-4

COPYRIGHT © 2023 BODIL JÖNSSON OCH BOKFÖRLAGET LANGENSKIÖLD

BOKFÖRLAGET LANGENSKIÖLD

KINDSTUGATAN 16, SE-III 31 STOCKHOLM. INFO@LANGENSKIOLDS.SE

WWW.LANGENSKIOLDS.SE

Förord

När Bokförlaget Langenskiöld fick möjlighet att ge ut den här boken tvekade vi inte en sekund. Snarare var det som att en dröm gick i uppfyllelse.

Så fint att få ta itu med det ökande kunskapsföraktet och därmed medverka till en kunskapens renässans! Och genom det också en minskning av den utbredda oro och olust som de ”alternativa sanningarna” fört med sig.

Särskilt glada är vi över att boken sin skärpa till trots inte är det minsta elitistisk. Tvärtom – den är skriven för en bred läsekrets. Vilket behövs på vägen mot ett kunskapssamhälle värt namnet.

Bokens analyser och budskap är relevanta inte bara för svenska förhållanden utan berör också andra delar av den västerländska civilisationen. Min förhoppning är att boken ska översättas till många språk och att vi gemensamt ska kämpa för kunskapens skull!

Stockholm, den 3 oktober, 2023

Susanne Hamilton, VD Bokförlaget Langenskiöld

Inledning

Del 1 i den här boken, *Till kunskapens lov*, är en enda stor lovsång till Kunskapen med stort K. Till den kunskap som är oundgänglig för oss som individer, för det mellanmänniska och för samhället. Och som dessutom utgör det mest fantastiska i vårt immateriella kulturarv, och framåt blir det som vi själva kan bidra med till framtiden.

Del 2, *Vägen ut ur kunskapens lustgård*, beskriver hur de senaste decennierna lett till att själva tron på kunskapen har underminerats och tagit från den dess särställning i förhållande till hugskott och tyckanden. Fram har det i stället vället upp ett virrvarr av ”alternativ(a) sanning(ar)”. I stunden är det ju lättast så – det mest spektakulära vinner oftast störst uppmärksamhet på kortast möjliga tid. Det hämningslösa fräcka ljugandet breder ut sig, och många ”likes” trillar in. Inte bara för ledare som Trump och Putin, eller för den delen ledare på politiska nivåer också i Sverige, utan också i alla möjliga sammanhang världen över.

Del 3, *Kunskap och demokrati*, handlar om hur kunskap och demokrati står i ett ömsesidigt beroende av varandra. Att vi idag har tillgång till mer information än någonsin förr hjälper föga, om samtidigt kunskapsidealet tappar sin särställning och fakta relativiseras. Då försvagas den mellanmänniska tilliten, och mentalhygien urholkas. Att förringa eller rentav förneka existensen av gemensamma och generella sanningar är alltså inget litet ingrepp i mänsklighetens historia.

Del 4 slutligen, *UPP TILL KAMP!*, är inte bara rubrikmässigt utan också innehållsligt en enda uppmaning till handling. Det är den som är det egentliga syftet med boken, och vill du kan du börja läsa där och se del 1–3 främst som ett nödvändigt bakgrundsmaterial. *För nu får det faktiskt vara nog, nu får vi göra slut på denna lek med elden, visa vart den kan leda och avslöja sanningens dömgrävare in på bara skinnet så att de inte kan fortsätta längre med allt sitt fördärv!*

Den kampen pågår redan, och vi är många medkämpar i den, hurra för det! Men vi behöver bli många fler, så känn dig varmt välkommen att vara med. Här presenterar jag ett dussin möjliga åtgärder. Robert Nybergs teckningar förstärker där, för ibland är satirer de vassaste sanningssägarna. 🍷

DEL 1.

TILL KUNSKAPENS LOV

SE HÄR EN REN OCH SKÄR LOVSÅNG till kunskap! Den är skriven med *mitt* hjärteblod och utgör därför en säregen blandning av personliga och professionella nedslag. Här som i de flesta andra sammanhang gäller att *till saken hör ofta personen*. Utifrån min önskan att vara just *saklig* håller jag mig alltså inte bara till det objektiva utan tar också upp det personliga och situerade/situationsbundna.

Vad gäller urvalet av teman och exempel har jag bara ett att säga: jag har tagit med det som jag tycker bäst om och anser som mest relevant för den här bokens andemening. Den lyder i korthet: vi ska vara *rädda om kunskapen, skydda den, ta hand om den, utveckla den, ha respekt för den och använda den*. Det vill säga *inte* nonchalera den, relativisera den, håna den eller misstänkliggöra den utifrån sådana påståenden som att det bara är "etablissemangen" som talar. Eller hävda att den så kallade alternativa sanningen är minst lika bra eller bättre än den vetenskapligt vedertagna.

Med den här boken hoppas jag nå ut till en vidare krets än de redan kunskapsfrälsta. Kan min inblandning här av det självupplevda inspirera dig till att associera till sådant som *du* varit med om och tänkt eller känt, blir jag extra glad. För då är vi flera om en kunskapsboll i rörelse.

Kapitel 1

Det individuella

Ingen närmar sig någonsin en situation med ett alldeles tomt huvud. Det finns helt enkelt inget kunskapens vakuum. Också hos det nyfödda barnet finns det åtminstone en föraning, ofta en förförståelse. Det är den som avgör vad man alls riktar in sig på och lär sig av utifrån erfarenheter och tankekedjor. I allt väsentligt gäller det ju att *vi lär som vi lever* (även om vi inte alltid lever som vi lär ...). Och det är förkunskaper, förväntningar, fördomar och allt möjligt annat på "för" som påverkar vad vi uppmärksammar och kan ta till oss.

Sökandet efter kunskap är inte bara något som mänskligheten satt i system utifrån att kunskapen visat sig vara användvärd och lönsam. Det är mer primitivt än så: vi har en nyfikenhetsdrift och en närmast reflexartad förmåga att *härma* och låta oss *betingas* av omgivningen. En djup önskan att "förstå", gärna tillsammans.

Titta bara på 3-åringens lycka när hen fångar upp att just "tre" har något med hen själv att göra. Att precis som de vuxna kunna hålla upp TRE fingrar i luften och

säga just ”tre” slungar hen rakt in i igenkänningens och bekräftelsens glädje: titta, vi gör *lika*, jag kan detsamma som du. Alla runt omkring njuter samtidigt av givandets glädje. Den som björnen Baloo i Djungelboken fångade så fint när han betygade Mowgli att ”jag ska lära dig *allt* jag kan!”

Efterhand kommer både trotsåldrar och allehanda strävanden efter frihet och frigörelser. Viljan att söka själv och att kunna själv. En inre drivkraft får barnen att utforska ”*vad* finns?”, ”*hur* är det?”, ”*varför* är det så?”, ”vad kommer det att hända *sedan*?”. En del av oss (jag hör själv till dem) behåller nyfikenheten som en obändig följeslagare livet igenom. Andra stillar sig så att de med åren inte har ett fullt lika starkt kunskapssug. Men gemensamt för oss alla är att kunskapen påverkar många olika sidor av livet: den praktiska, den existentiella, den sociala och den demokratiska för att bara nämna några av de viktigaste.

Datorn, internet och/eller mobilen finns nästan alltid med på ett hörn numera. Tack vare det slipper du att komma ihåg allt. Ja, det är till och med som att du slipper att lära dig något på egen hand. Är det kanske rentav så att du och mobilen/datorn ”vet” tillsammans?!

BARN OCH TONÅRINGAR

Vill man i sin vardag påminna sig om hur starkt ett *sug* efter kunskap kan vara, är det barnen som är de allra mest uppenbart kunskapstörstande. Ingen annan kan så uppenbart *undra* lika mycket som ett barn:

- Vad är detta, är det farligt?
- Hur kan jag göra för att få ner klossen i lådan?
- Varför gråter du, varför blir du blöt om kinden?
- När kommer mamma?

Barn drar sig inte heller för att *prova*:

- Kan jag gå undan i smyg och bajsar?
- Jag gör inte som han säger – vad händer då?
- Det här Ö:et går inte ner i något hål på plocklådan – varför inte det?
- Jag vill kunna läsa – hur ska jag bära mig åt?

Och så är de så fantastiska på att *härma*:

- Släppa fram det första leendet.
- Göra fula miner.
- Säga efter ord.
- Klappa händer.

Dessutom låter barn sig så lätt *betingas*:

- Så här håller man i skeden.
- Så här sitter man i bilen.
- Så här kan man bygga ett torn.
- Så gör man när man tackar eller vinkar eller tar i hand.

Ett barn skulle omöjligt kunna bygga upp hållbara kunskaper om naturlagarna hade varierat. I så fall hade det inte lönat sig för dem att successivt vidga den egna trygghetssfären, lära sig något bestående från den ena situationen till den andra och undan för undan pröva sig vidare.

Inte heller hade det fungerat om de *mänskliga* reglerna hade varierat hur som helst. Eller om sådant som människor utformat tekniskt, till exempel en mobil, inte lydde samma kommandon dag från dag. Och hur skulle det gå för (västerländska) barn som har lärt sig läsa texter framifrån men som plötsligt mötte böcker skrivna bakifrån? Visst – de kunde lärt sig också det. Men hade det kommit till ytterligare variationer av typ att man ibland ska börja läsa på sidan 42, ibland på 98, hade den skrivna texten tappat sin tjusning. På motsvarande sätt hade det gått för ett barn som nyss lärt sig gå men som plötsligt fick vara med om osynliga snubbeltrådar placerade på olika ställen varje gång. Det är ytterligt tveksamt om barnet efter ett tag ens längre hade vågat ställa sig upp.

I stället är barn redan från början anpassade för att *skolas in i en gemenskap* som är något så när *förutsägbart*. I den kan de sedan undan för undan prova sina gränser och ta sig vidare. Repetitionsglädje och krav på en absolut förutsägbart ersätts efterhand av en variationsglädje. Men inte heller då vill de ha *kaos* – det är *variation utifrån givna mönster* som de söker, och det är något helt annat än det skräckfyllda kaotiska som ingen kan, vågar eller vill bygga vidare på.

Med tiden kommer så tonåren. Att de flesta något så när helskinnade lyckas ta sig igenom tonårsfasen mellan den sena barndomen och det tidiga vuxenlivet är i det närmaste obegripligt.

Egentligen har man ju som tonåring bara en fråga i huvudet: *vem är jag?!* Vilket man försöker ta reda på genom alla möjliga buffliga försök. Man vill ju ha återkoppling, återkoppling och åter återkoppling för att sedan med hjälp av denna själv kunna lägga pussel för sin första livsfilosofi.

Just därför är det tonåringarna som nu betalar det högsta priset för den uppkomna kunskapsrelativismen. Ändå är det inte deras fel att de är födda vid en tidpunkt som gör att deras tonår inträffar just nu under rådande högkonjunktur för olika mer eller mindre glamoröst förpackade hugskott, sådana som förr kallades lögn och förbannad dikt.

Det är den nära omvärldens plikt att efter bästa förmåga försöka lotsa tonåringarna vidare trots nätvärldens och vännernas vidöppenhet för att inget behöver vara rätt eller fel. *Det gungflyet är en sällsynt dålig förutsättning när man som bäst håller på och letar efter sig själv i förhållande till allting annat.*

HJÄRNANS UTVECKLING

Barn är *inte* små vuxna – barn är *barn* och har barns hjärnor med dessas utvecklade förmågor att exempelvis välja. Resultatet av dagens påprackande av allt för många val blir därför bara förvirring och en utbredd olust hos både barn och föräldrar. Inte blev det bättre av att skolan hakade på och satte i system att barn tidigt i sin utveckling ska kunna inte bara *observera* och *beskriva* utan också *analysera* och *värdera*. Det har lett till ytterligare förvirring, förhävande och ytfäktande och dessutom en dålig förmåga att alls kunna iaktta och beskriva.

Exempel: Förr var det vanligt att barn skrev brev till andra barn och då alltid *berättade*. Till synes utan att vare sig analysera eller värdera. Lite avslöjade barnen sig förstås genom *vad* de fäste sig vid och ville berätta och *hur* de uttryckte sig. Men ingen kom ens på idén att komma

med några analyser och värderingar, och fröknarna i småskolan hade garanterat inte några sådana förväntningar. Det räckte alldeles utmärkt med berättelser typ ”Mitt sommarlov”. Rakt upp och ner. Det vill säga en övning i att *beskriva* händelserna så bra man förmådde utifrån vad man var mogen för.

Vidare: det är inte att visa sin treåring respekt att fråga hen vad man ska ha till middag. Snarare är det det motsatta. Treåringen har fullt upp att göra med att just iaktta och möjligen beskriva. Och trots att hjärnkapaciteten växer med stormsteg under den fortsatta barndomen förblir den mer inriktad på enskildheter och mindre på sammanhang tvärs igenom hela barndomen.

Varför då – om ock i all välmening – pracka på barnen att öva sig i analys och värdering alldeles för tidigt? Troligen handlar det om att analys och värdering inom delar av vuxensamhället ses som ”finare” kunskapsformer än enbart faktabetonade beskrivningar, men det är en hierarki som kan och bör ifrågasättas också vuxna emellan. Och under alla omständigheter ska det analyserande och värderande inte prackas på barnen.

Att göra analys och värdering till modeflugor inom den tidiga skolgången hade varit omöjligt på den tid då vuxna bevisligen kunde *göra* något som också barnen med tiden behövde kunna *göra*. Bygga hus, till exempel. Laga mat.

Barnen fick hjälpa till med sådant som inte krävde ett tänkande på nivåer som de ännu inte kunde behärska. Urtråkigt var det att gallra oändliga rader med sockerbeter, och inte var det någon dans på rosor att springa ärenden och hjälpa till. Men tillvaron var rimligt trygg och förutsägbart, och ingen förväntade sig att barnen själva skulle forma den. I stället fick de *vara med* och sedan var det inte mer med det. Vilket faktiskt gav goda förutsättningar för både kreativitet och lärande. Efterhand när det var dags för större eller mindre tonårsrevolter fanns det tydliga murar att välta. *En sådan tur vi hade som slapp att som dagens barn och tonåringar växa upp i en skenbart gränslös värld.*

Vi slapp också öva oss i ett ihåligt självförskönande. Det var snarare tvärtom: grundregeln var ”förhäv dig inte!”. Har du tänkt på vad det gör med unga människor att tidigt öva sig i att skriva CV:n för att därmed imponera på omvärlden och framstå som ”framåt”? Själva vet de ju bara alltför väl att det som står i deras CV rimmar dåligt med deras faktiska förmågor. Men dessa ska garanterat inte CV-redovisas.

Tillkortakommanden brukar inte heller redovisas i sociala medier. Där försöker var och en framstå som långt vackrare och häftigare än vad hen är i verkligheten. Med effekt att förljugenheten frodas och därmed otryggheten.

De som i första hand far mest illa av detta är de berörda själv. Det vore överord att tala om en förlorad generation, för så många är inte de mest vilsna. Men det är garanterat *inte* överord att säga att det finns en uppsjö av utpekbara orsaker till den kraftigt ökande barn- och tonåringsförvirringen och dess åtföljande konsekvenser för både omvärlden och dem själva.

ÄR DU LÖNSAM, LILLE VÄN?

Vi lägger alla mycket tid på att lära oss, det vill säga på att bilda oss kunskaper. Den tiden handlar inte bara om alla skolorn och övrig utbildningstid utan också om alla de stunder, dagar och nätter som vi använder till att just *dra lärdom* av det vi hört eller sett eller gjort eller läst eller just tänkt ut.

Tack och lov är vi människor så konstruerade att vi kan *komma ihåg* något från det ena tillfället till det andra och därför kan använda våra minneskunskaper på en annan plats och vid en annan tidpunkt. Jag tror förresten att det är just därför som vi uppskattar samtidens mobila teknik så mycket: eftersom vi själva obehindrat kan ta med oss våra erfarenheter från ena stället till det andra, det vill säga vara mobila, vill vi ha en teknik med samma egenskaper.

Kan det då löna sig att lägga så mycket tid på att lära sig?
Då och då publiceras sammanställningar som visar att de kanske fem år som många lägger på högre studier efter gymnasiet knappast lönar sig ekonomiskt ur ett livsperspektiv. Visserligen kan lönen man får efter en lång utbildning vara högre än den som de får som gått rakt ut i yrkeslivet, men med fem års studieskulder att betala tillbaka och med ett fem år kortare arbetsliv är den ekonomiska lönsamheten tveksam.

Dessbättre handlar inte allt om ekonomisk lönsamhet. Det *lönar sig* faktiskt, livet igenom, att en gång för alla ha lärt sig läsa, cykla och simma, och de förmågorna blir bara bättre och bättre ju mer du använder dem. Det samma gäller för hantverk, musikutövande, bilkörning och mycket annat.

Vad gäller det teoretiska, så finns det inget så praktiskt som en god teori. Grundmurade föreställningar om sammanhang hjälper en att se mönster i det som annars hade varit kaotiskt eller mytiskt. Tryggheten i tillvaron ökar. Det samma gäller för nyfikenheten och den ständiga egna förnyelsen.

TIDSANDAN PÅ 1950-TALET

Jag är uppvuxen på halländsk landsbygd på 1940- och 1950-talen. För mig som för de flesta andra barn på den tiden var det inte meningen att vi skulle "bli" något särskilt. Vi skulle först och främst "bli som folk". Och de som likt mig råkade bära på ett stort mått av nyfikenhet premierades garanterat inte – "förvetna ungar" stod inte högt i kurs på den tiden. Tvärtom, barn som ställde frågor stup i kvarten sågs mest som störande. Centralfigurerna var ju de äldre, de som redan visste hur allt var och som i sinom tid skulle lära oss det. På *sitt* sätt och i *sin* ordning och i *sin* takt.

Stora delar av min barndom gick jag därför omkring och funderade på egen hand, och jag hade självklart ingen föreställning om att förutsättningarna skulle kunna vara annorlunda. Att jag skulle kunna vara världens centrum? Att mina frågor skulle kunna vara viktiga för någon annan? Icke!

Men tyck för allt i världen inte synd om mig för det, det relativt ostörda i min barndom passade mig nämligen som hand i handske. Jag hade gott om tid att fundera på egen hand och att både provtänka och provgöra. Hade jag någon gång riktigt tråkigt, frågade jag så vitt jag minns aldrig någon vuxen till råds om vad jag skulle göra. Hade jag gjort det, hade jag ju bara blivit satt i arbete,

och det var sällan det roligaste.

Sett mot den bakgrunden blev min första revolutionära tanke så fullständigt oerhörd för mig att jag aldrig glömt den. Den kom som en blixtnad från klar himmel där jag satt i min bänk i första klass i småskolan. Avskalad från allt annat löd den: *Ingen kan veta vad jag tänker!* Säkert rodnade jag i samma ögonblick som idén dök upp, för jag visste ju med mig att detta garanterat var en förbjuden tanke. Många gånger hade jag fått höra: "Kom nu ihåg att Gud ser dig!" (alternativt "att jag ser dig" eller att "fröken (min lärare) ser dig").

Där och då fanns det alltså bara ett att göra: att till varje pris hindra tanken från att komma ut som ord ur munnen på mig. Reaktionen sitter kvar som ett kroppsminne. Också nu när jag skriver om den, kniper jag ihop munnen. Det är rädslan för upptäckt som jag minns snarare än själva insikten. Fast denna har med åren blivit grundmurad: det är omöjligt för andra att fånga vad som rör sig i någon annans huvud. Vilket är ett skäl så gott som något för att vara extra noga med sådana stabila kunskaper som knyter samman den ena med den andra. Detta är inte bara praktiskt i stunden – det ger också en existentiell stadga som håller över tid. Dyker det sedan upp individuella hugskott, kan dessa få klättra på den befintliga strukturen och berika den med livgörande variationer. I en värld utan struktur

hade det däremot bara blivit kaos av alltihop.

Förresten och en gång för alla: här och där i boken lyfter jag upp exempel från andra tidsandor än dagens. Alla kommer från den tid då en spridning av fake news och alternativa "sanningar" var inte bara ogörbar utan också i sin djupaste bemärkelse otänkbar. Jag tar inte med dessa exempel för att förhärlika det förgångna i generella termer som att "allt var bättre förr!". Det var det nämligen *inte*. Men exemplen ger en tydlig inblick i varför vi som var med i kunskapssamhällets barndom aldrig hade kunnat tänka oss att det med tiden skulle kunna uppstå *en kunskapslikgiltighet, ett kunskapsförakt, ett kunskapsmissställiggörande och en kunskapsrelativism.*

TANKAR OCH ERFARENHETER

För några somrar sedan, år 2018 då det var så varmt att man inte kunde göra så mycket annat än att sitta stilla, broderade jag en oval väggbonad. Överst på den står det: "Tankar når inte långt utan erfarenheter". Och visst är det så: ett rent teoretiskt tänkande är magert om det inte berikas med några erfarenheter. Men nederst på bonaden står det omvända: "Erfarenhet når inte långt utan tankar". Vilket ju också är sant, sett från sitt håll och utifrån sin andemening. Man kan inte bära med sig

sina erfarenheter från en viss situation till en annan med mindre än att man också har betänkt dem.

Är då detta ett enda hopplöst Moment 22? Nej, snarare är det en uppmaning till handling – att hela tiden fortsätta att gå ut och in mellan tankar och erfarenheter och på så sätt utmana och berika sin kunskap.

Man får exempelvis ingen telekunskap bara för att man hela tiden nås av tele-information från världens alla hörn. Och även om tele-visionen får en att ”se” på avstånd, tele-fonen får en att ”höra” på avstånd och internet får en att tro att allt finns bara en knapptryckning bort, så leder varken telefon, television eller internet automatiskt till vare sig telekunskap, teleförståelse, teleidéer eller telefred. Sådana förmågor kräver att vi var för sig och tillsammans lägger tid och ork på att ur tankarna och erfarenheterna mejsla fram kunskaper och aktivera förmågor.

DET ANVÄNDVÄRDA

För att en kunskap ska vara användbar, behöver den inte nödvändigtvis vara generell. Det kan räcka långt att den fungerar i de situationer där man befinner sig (men Platt-Johan (som du möter på sidan 87) fick problem när världen vidgades). Även om vår nuvarande kunskap har utvecklats ur de föregående kunskaperna hade den *inte*

varit till gagn på den tiden då människor måste klara sig som jägare och samlare. Och inte heller vid 1500-talets början då alla lärda européer kunde läsa *alla* då existerande böcker, om och om igen.

Numera handlar det användbara sällan om *en* relevant kunskap eller om *den* relevanta kunskapen – stora delar av kunskapen är situationsberoende. Vi lever så olika liv och lär oss hela tiden utifrån sådant som vi inspireras av, gläds åt, undrar över eller har nytta av. Det är svårt att jämföra kunskaperna hos dem som vuxit upp med internet ens med dem som är tjugo år äldre. Vad man vet och vad man inte vet, lär sig och inte lär sig, glömmer och inte glömmer beror till stor del på vad som aktualiseras. Och yngre människors kompetens till kompetens tror jag inte man ska ifrågasätta – också de lär sig det de har glädje och nytta av.

Psykologen Lev Vygotskij var såvitt jag vet den första som markerade att det mesta av vårt lärande är just ”situerat”. Detta skedde för cirka 100 år sedan. Själv mötte jag inte begreppet ”situated learning” förrän mot slutet av 1980-talet. Jag både förstod och kände igen mig i det, men det tog emot att använda det. Så är det inte längre för mig, ”situerat lärande” är en av alla dessa självklarheter som förtjänar att begrundas. Fundera gärna du också över hur situerat både ditt eget och andras lärande är och vilka konsekvenser detta har!

UNIKT LÄRANDE, NATURLIG INTELLIGENS

Du har *din* lust och *ditt* sätt att ta in information i det liv *du* lever i *din* typ av växelverkan med *din* omvärld. Du har också *dina* förmågor (medfödda och/eller förvärvade) att omvandla *information utifrån* till kunskap *inuti dig*, och du har *din* drift att foga in nya kunskaps-element upptill de redan befintliga så att *du* upplever dig som en odelbaring (faktiskt samma ord som "individ") med både sammanhang och kontroll.

I din kunskapsiver kan du ofta hitta genvägar genom att ta till dig redan tuggade kunskapsbitar dels från universell kunskap, dels från andra människor i din närhet. Eller på nätet eller i massmedia. Men också genvägarna är *dina* och det är *du* som sållar dem på *ditt* sätt.

Den kunskap som du sedan besitter i ett visst ögonblick förblir sedan inte densamma till nästa ögonblick, inte ens om du befinner dig i en eremitillvaro, eftersom just *din* unika associativa kreativitet får dina kunskaper att ständigt växelverka med varandra. För att inte tala om hur din *visionära kreativitet* plötsligt kan få dina kunskaper att stuvas om och nyutvecklas.

Sammantaget betyder detta att den artificiella intelligensen, AI, aldrig kan bli ett hot mot *din* kunskap och kunskapsutveckling och *din* naturliga intelligens, NI. Vad AI däremot kan göra (när den blivit några snäpp

bättre än idag) är att förbättra samspelet mellan din unika tankevärld å ena sidan, och mänsklighetens universella kunskap å andra sidan. Det kan till och med hända att tillkomsten av AI kommer att hjälpa oss att bättre förstå människans Naturliga Intelligens.

AI OCH DRÖMMEN OM MÄNNISKAN

År 1958, två år efter det att författaren Harry Martinson publicerat sitt fantastiska rymdepos *Aniara*, funderade han över drömmen om människan och om möjligen teknikutvecklingen skulle kunna hjälpa oss att komma närmare den.

Så här skrev han: "Kanske börjar det redan nu gå upp för allt flera att det väsentliga i teknikens väsen ändå är det osynliga, det vill säga vårt mått av andlig förmåga att besjåla tekniken och på så sätt levandegöra *drömmen om människan*. Denna dröm om människan är något helt annat än drömmen om tekniken. Det är drömmen om människans slutliga upptäckt av sig själv och sin place-ring i världen bakom alla skymmande utanverk."

Dagens mobiltelefon kan knappast besjålas så att vi via den bättre kan fånga just *drömmen* om människan. Inte ens om den tekniskt tillfördes aldrig så mycket mer AI och innehållsligt späckades med aldrig så många

AI-appar. Varken tekniken eller vi själva som användare har än så länge kommit förbi alla de barnsjukdomar som skymmer sikten.

Men om ett tag när teknologin konsoliderats och när vi själva inte längre är så främmande och valhänta inför alla nya möjligheter? När ”allt” finns i det så kallade molnet, när alla människor och för den delen också en massa saker är hopkopplade till ett Holos, en helhet? När man med andra ord kan dra nytta inte bara av de egna tankarna utan också av alla andras – är det kanske då vi kan komma underfund med vad som djupast är *drömmen om människan*? Och blir kanske då kunskapen *grundlags-skyddad* genom att det nödvändiga kunskapsvärdet ligger i själva algoritmerna?

På egen hand har ju vi människor hitintills visat oss vara på tok för opålitliga i vår förmåga att kunna skilja ut och skydda välgrundad kunskap från allehanda trams byggt på föreställningar om att man hux flux kan hitta på allting själv i stunden. Den vägen kan vi inte hitta fram till ”drömmen om människan”, för den världen är en ensam och obegriplig värld utan växelverkan med verkligheten. Det är faktiskt bara en värld för mar-drömmar.

KUNSKAPSSUGET

Den artificiella intelligensen kommer knappast att minska människans inneboende kunskapssug. Trots att det hunnit gå över 200 år sedan filosofen Immanuel Kant kom med sin definition av Upplysningen är vi många som fortfarande bekänner oss till dess grundsyn:

- Upplysningen är människans frigörelse från hennes självpåtagna omyndighet.
- Omyndighet är människans oförmåga att använda sig av sitt förstånd utan ledning av någon annan.
- Självpåtagen är denna omyndighet när orsaken inte är bristande förstånd utan bristande beslutsamhet och mod.

Precis så är det. Vi vill ju inte dras med någon *själv-påtagen omyndighet*. Och vi vill fortsatt *använda oss av vårt förstånd* och *visa både beslutsamhet och mod*, det vill säga följa Upplysningens valspråk ”Sapere aude!”, ”Våga vara vis!”.

I den andan är *dogmatismen* lika utesluten som *kunskapsrelativismen*. Den Kunskap med stort K som vuxit fram som ett resultat av mänsklighetens hittillsvarande ansträngningar är *inte vilken kunskap som helst*. Den är *inte* en bland många. Dess särdrag är att den har en så

hög och hållbar sanningshalt som mänskligheten alls förmått hittills. Och den kan alltså inte jämföras med kortvariga irrbloss eller allehanda hopkok.

HELEN KELLER

Mycket av lärandet är kontinuerligt och man märker inte alltid hur beroende det är av samspelet med omvärlden. Annorlunda var det för författaren Helen Keller. När hon föddes, kunde hon både se och höra, men när hon var 18 månader fick hon en febersjukdom som gjorde henne både blind och döv. Några år senare fick hon en lärare som började teckna i handen på henne. Till en början förstod Helen inte att tecknen hade något med henne och händelser i hennes närhet att göra – det var som om hon var avstängd från all samvaro och därmed också från sig själv.

Men så kom plötsligt det tillfälle då Helen skulle hålla en vattenmugg under kranen på en gårdspump. Läraren pumpade fram vatten samtidigt som hon tecknade ”vatten” i Helens andra hand. När vattnet plötsligt kom, rann det över muggkanten och ner på Helens hand. Och plötsligt förstod hon: tecknet som läraren gjorde i hennes ena hand hade något att göra med vattnet som rann över den andra!

Därefter följde en extrem utveckling av hennes lärande och liv – hon frågade om allt och alla och hon kunde plötsligt FÖRSTÅ. Sedan glömde hon aldrig detta tillfälle då hon för första gången upplevde sig vara i världen. Så här skrev hon om denna händelse när hon var 28 år, det vill säga tjugofyra år senare:

”Fram till dess jag fick min lärare, visste jag inte om att jag fanns. Jag levde i en värld som var en icke-värld. Idag kan jag inte längre beskriva denna omedvetna men ändå medvetna ingenting-tillvaro. Jag visste inte om att jag visste något eller att jag levde eller handlade eller önskade. Jag hade varken vilja eller intellekt. Jag drevs mot föremål och handlingar av en speciell blind drivkraft. Att jag alls kommer ihåg allt detta beror inte på att jag då visste att det var så utan på att jag har taktilt minne. Det gör att jag kan komma ihåg att jag aldrig lade pannan i djupa veck och tänkte. Jag kunde aldrig se något framför mig eller välja ut det. Taktilt kan jag komma ihåg att jag aldrig i kroppen eller i ett hjärtslag kunde känna att jag tyckte om någonting eller brydde mig om det. På den tiden var mitt inre liv ett enda tomrum – det fanns inget förflutet, närvarande eller framtida, inget hopp och ingen förförståelse.”

Mycket tydligare än så, kan man knappast beskriva hur lärandet sker både *i* världen, *genom* världen och *för* världen. Vi människor behöver stöd av varandra för att förstå att sammanhang *finns* och att tillvaron går att förstå *på ungefär samma sätt*. ☺

Kapitel 2 *Det gemensamma*

På sidan 24 beskrev jag hur min inre 6-åring var både fascinerad och skrämmd av att hon hade kommit på att hennes tankevärld var osynlig för andra. Numera är jag främst glad över det – det är ju detta vi kallar ”tankefrihet”! En attraktiv frihet som vi inte vill vara utan men som likväl har en baksida: den existentiella ensamheten. Ju mer säregen man blir, ju längre man i sin tanke avlägsnar sig från omvärldens tankemönster, desto ensammare blir man om att veta det man vet, kunna det man kan och ändå inte vilja avstå från att arbeta vidare längs den egna linjen. Så måste det få vara.

Men i våra vardagsföreställningar behöver vi ett rejält kunskapsöverlapp för att alls kunna förstå ”tillsammans”. Helt skilda tolkningsmönster och olika begreppsvärldar fungerar inte, för om den ena inte alls kan förstå hur den andra tänker eller vad hen menar med orden blir verkligheten obehagligt överklig. För att kunna leva och verka ihop, uppleva en gemensam kultur och vara medborgare i en levande demokrati, måste vi alltså ha åtminstone

delvis likartade normer, bevekelsegrunder och begrepps- bildningar. Och det får man inte med mindre än att det hela tiden bedrivs ett medvetet arbete för just ett ökande kunskapsöverlapp.

I Sverige utgjorde folkskolans tillkomst år 1842 en viktig milstolpe för att ge de många människorna en chans att förvärva bredare kunskaper än de som direkt gick att hänföra till vardagssysslorna. Inte långt där- efter, 1868, kom de första folkhögskolorna till. De ut- gjordes ofta av internat och riktade sig till vuxna som ville utbilda sig. Först i början på 1950-talet förlängdes den obligatoriska skolan till att bli 8-årig, och vuxen- utbildning drog igång i många olika former. Realskolor och gymnasier fick med tiden allt fler studerande och universitetens expansion blev explosionsartad redan på 1960-talet. Livslångt lärande också i yrkeslivet blev en självklarhet.

Länge utgjorde detta en enda obruten framgångssaga. Samhället klarade den subtila balansen mellan att å ena sidan vara medvetet om att *kunskap är makt* men att å den andra sidan ta konsekvenserna av att *ensam inte är stark*.

KUNSKAPSSAMHÄLLETS FRAMVÄXT

”Kunskapssamhället” var inte ens myntat som uttryck på den tid då det bara var en liten del av mänskligheten som inom sin avgränsade hierarkiska och professiona- liserade värld vinnlade sig om kunskapen. Universitet, akademier, skolor, kulturinstitutioner, statliga verk med flera hade både definitions-, initiativ- och underhålls- företräde. Efterhand kom det till allehanda övriga bild- ningsverksamheter. Och massmedia hängde på. Men till en början var tonen tämligen ärevördig och predikande, och kunskapsföreträdarna kunde arbeta relativt ostörda som ensamma herrar på täppan. *Det var tidens underbara gång som hindrade allt från att hända på en gång.*

Nu har det blivit annorlunda. Det mesta görs till- gängligt för många *genast* och *samtidigt*, och existensen av idégemenskaper/communities, sociala medier, Wiki- pedia, Google och Youtube har blivit vardag för de flesta. Så klart att detta påverkar både begrepps- bildningar och sammanhangsföreställningar på den gemensamma nivån. Och så klart att dessa förändringar också påverkar detta märkliga något som vi kallar för *kunskap*.

När datorn, internet och mobilen mot slutet av 1990- talet hade gjort entré i de flestas liv, var det inte en följd av några nya kulturströmningar, läroplaner, skollagar eller demokratiska beslut. Trots att de ”bara” utgjorde

teknikgenombrott, vände de upp och ner på det mesta. Plötsligt blev det fritt fram för allas frågande och påstående om allt. Lärare fick komplettera sin tidigare renodlat utlärande roll med att lägga allt mer tid på att återkoppla med svar på elevers/studenters frågor.

Samtidigt utvecklades studeranderollerna. Det blev allt tydligare hur den enas lärandeproblem och lärandeframsteg kunde utgöra språngbräddor också för andra i samma lärandegemenskap.

Inflytandet från datorn, internet och mobilen begränsade sig som bekant inte till forskningens och utbildningens domäner. Titta exempelvis på en byggarbetsplats av idag och jämför dess flöden med de som fanns år 1990! Både arbetsliv och nöjesliv, privatliv och offentlighet har påverkats i grunden. Och de framväxande sociala medierna har kommit att få ett djupgående inflytande på individers kommunikation och självbilder.

Nya underifrån-grupperingar började växa fram när det blev allt lättare att främst söka sig till sådana sammanhang där man kände sig mest hemma. Och de nya ledarna, *influerarna*, har inte låtit vänta på sig. Dessa är inte ”lärare” utan snarare idoler. Fixstjärnor som man kan hålla sig till för att slippa klara sig på egen hand i denna nya svårnavigerade värld där kunskapens enhetlighet, värde och makt har minskat högst väsentligt.

För en del av oss som var med i de första IT-genombrotten blev vissa förstagångsmöjligheter oförglömliga. *Ett exempel ur mitt eget liv:* En sen kväll i slutet på 1980-talet stod jag och strök tvätt och lyssnade samtidigt på ett radioprogram om Santa Fe Institute i USA. Programmet var bra, och innehållsmässigt rörde det sig om en spännande verksamhet. Jag blev så upplivad av det och av de nyväckta frågorna att dessa inte slutade virvla runt ens när programmet var slut och jag hade ställt undan strykjärn, strykbord och tvättkorg.

Tvärtom – *då*, just då var det som om det slog ner en blix i mig: ”om jag nu går in i mitt arbetsrum, mitt i natten, och kopplar upp mig via det modem på 14 400 bps som jag nyss fått (senkommen anmärkning: detta ansågs ursnabbt på den tiden, numera är det rent löjligt långsamt), kanske jag *alldeles själv* kan få svar på några av de *alldeles egna* frågor om Santa Fe Institute som nyss väcktes inuti mig!”

Bara detta att koppla upp sig tog sin lilla tid, och det var långt ifrån alltid det funkade. Men si, det gjorde det den här gången, och jag fick veta vad jag ville veta. Och kände mig faktiskt historisk när jag *utan omvägar* kunna nå fram till källan. Jag minns att jag till och med associerade till renässansens valspråk ”Ad fontes!”, ”Till källorna!”. För renässansmänniskorna var detta ett uttryck för deras strävan att lämna den mörka medeltiden

bakom sig och återknyta kontakten med antikens kultur och kunskap. För mig handlade det bara om att jag nu så *lätt* kunde nå källorna, originalen där på Santa Fe Institute, och därmed slippa alla filter, missförstånd och omskrivningar.

De närmaste femton åren fick jag sedan som universitetslärare aktivt vara med och utveckla dessa nya tekniska möjligheter för lärande och undervisning. Jag fick till och med berätta om det i ett entimmes radioprogram med den svindlande titeln ”Den urgamla drömmen – att knäcka lärandets gåtor” (7 augusti 1999, ingår i serien ”Sena vanor”, finns tillgängligt på Svensk Mediedatabas). Den tidsepoken var en äkta guldålder, och mycket av det vi då fantiserade om och hoppades på har faktiskt både förverkligats och överträffats. På gott och ont.

Numera kan ju *många människor* nå fram till *många andra människor* inom sina intresseområden och där utvecklas tillsammans på tidigare otänkbara sätt. Fantastiskt, både medmänskligt, kunskapsmässigt och globalt. Inte skulle exempelvis ett coronavaccin ha kunnat utvecklas och spridas inom loppet av ett år om inte informationsteknologin hade funnits på plats och varit så välutvecklad. Och inte heller hade arbetsliv och utbildningar under covid-19-tiden kunnat flytta hem till så många om det inte funnits fungerande snabba nätförbindelser och bra verktyg.

Samtidigt visar sig nu också bakläxorna. Inte anade jag den där kvällen/natten 1989 att internet skulle kunna medföra kraftigt ökande klyftor mellan skilda grupper och därtill förödande mobbningar inom den egna gruppen. Och inte anade jag mig till att informations- teknologins fantastiska potential samtidigt kunde inrymma en jättefara genom att underminera själva tron på att kunskap faktiskt *finns* och har ett *oundgängligt värde* för allt mänskligt liv.

BIBLIOTEKEN OCH BIBLIOTEKHETEN

Bibliotek finns av många olika slag: skolbibliotek, bokbussen, kommunbibliotek, universitetsbibliotek, nätbibliotek och så vidare. Formerna har varierat genom tiderna och kommer att fortsatt variera. Men själva *poängen med biblioteken, bibliotekheten*, den har i allra högsta grad ett bestående värde.

Bibliotekheten står för själva *mötet* mellan människor som tycker om att *uttrycka sig* genom att skriva och dem som vill *få intryck* genom att läsa. Det mötet handlar inte främst om att det ska finnas en fysisk *lokal* dit man kan gå och hitta böcker och bibliotekarier som kan hjälpa till. Det viktiga är att människor genom böcker eller andra publikationer ska kunna få *in-spiration*, det vill säga

kunna *andas in* information, tankeuttryck och känslor.

Immateriellt kan detta vara lika livsavgörande som vad det materiellt är att andas in luft. Men *bibliotekheten, inspirationshavet för det mentala* uppkommer inte av sig själv – den måste vi människor skapa. Och det har människor gjort i evärderliga tider. Tänk bara på biblioteket i Alexandria, grundat år 280 f Kr. (Eller på att mänskligheten år 2002 på samma plats invigde Bibliotheka Alexandrina, ett lika forskningsanknutet bibliotek som vad det antika var.)

Bibliotekheten upprätthålls idag delvis genom de fantastiska sökfunktionerna på internet och genom AI, nätantikariat, nätbokhandlar, e-böcker, ... , det vill säga allt detta nya som möjliggjort för villiga läsare att söka sig fram på egen hand. Men som drivkraft kan man också behöva en *känslomässig upplevelse* om vad bibliotekheten kan ge en. Förr fick många elever sina första sådana känslor när dörrarna öppnades till skolbiblioteken. Det gjorde ingenting att de bara innehöll kanske högst hundra böcker och ofta fanns i ett för litet kyffe bakom själva skolsalen. Skolbiblioteken betydde mer än att man kunde få låna böcker där i ordnade former kanske en gång i veckan, eftersom de också gav en outplånlig upplevelse och glädjen över att det fanns så *mycket*.

Själv minns jag hur jag som 11-12-åring satt och läste på Stadsbiblioteket i Halmstad. Hörde blicken, tittade

mig omkring och drabbades av två motstridiga känslor. Båda hade materiellt sett precis samma bakgrund: "det finns ju så *mycket*!". Inför det kände jag först ett enormt sug med dithörande euforiska glädje: "hur länge jag än sitter här och läser, finns det ju ändå mer kvar att läsa, hurra!". Och sedan en svart fasa: "hur länge jag än sitter här och läser, kommer jag ju ändå inte att kunna läsa allt! Så hemskt, hur ska jag tänka, vad ska jag läsa först, ...?". Jag har fortfarande kvar båda känslostormarna.

I nutid: här hemma hade jag länge på bokhyllan bakom middagsbordet Nationalencyklopedin i alla dess band. De stod så nära att jag nästan nådde allt bara genom att snurra runt. Närhelst samtalen kom att handla om frågor som jag trodde NE hade svaren på, slog jag upp det avhandlade. Inte för att därmed lägga band på samtalet utan för att berika både det och oss runt bordet. Märkvärdigare än så behöver inte kontakten med bibliotekheten vara – men oj, så viktig!

Fast den kan byta form, och så skedde nyss när jag kom på att det var så *länge* sedan jag använde Nationalencyklopedin att den fick flytta från sin hedersplats där vid matbordet. Numera söker ju jag som de flesta andra bättre och snabbare på nätet.

POPULÄRVETENSKAPEN

Aldrig har det varit så lätt som nu att få svar på sina detaljfrågor. Den associativt kreativa har alla chanser i världen att rusa vidare från förstasvaret på nätet till nästa och nästa. Andra kan behöva inspiration och stöd på vägen för att väcka eller medvetandegöra sin inre frågeström. *Populärvetenskap* kan vara ett av många sätt att locka fram mer nyfikenhet hos fler.

Men att bedriva populärvetenskap är långt ifrån enkelt. Det räcker inte med att forskaren kan sitt område på dess inomvetenskapliga språk – detta är ju obegripligt för utanförstående. Man måste också känna en *lust* att uppfinna analogier i form av bilder och liknelser som gör att forskningssambanden kan te sig något så när begripliga utifrån sett. De ögonblick när detta faktiskt fungerar kan bli nästan magiska, för de väcker känslan att det faktiskt kan vara möjligt att ”förstå” utan att själv behärska alla grunder.

Givetvis blir inte mottagaren själv hux flux en fullfjädrad vetenskapsman. Något sådant vore minst lika orimligt som att ett studiebesök några timmar hos en urmakare skulle göra en till en aktivt utövande ”amatör-urmakare”. Men en orientering kan man få, likaså en vittring och en inspiration. En lust att veta mer och kanske rentav själv vara beredd att satsa tid och ork

på fördjupade kunskaper.

Själv var jag i många år med i forskarpanelen i ”Fråga Lund”. Också dessförinnan hade jag utövat populärvetenskap i många sammanhang – och gör så fortfarande. Det var och är alltid utmanande, både för att det ena auditoriet inte är det andra likt och för att populärvetenskapandet utmanar det egna kunnandet.

Man måste kunna vrida och vända på det man vet för att alls kunna bli något så när förstådd – men samtidigt vara så sann som möjligt mot den vetenskapliga kunskapen. En sådan utmaning mår den etablerade vetenskapen bara väl av. För det är med kunskap som med vissa djurarter och deras byte: den kan behöva *röra sig* i förhållande till forskaren för att alls bli synlig.

FOLKBILDNINGEN

Folkbildningen berör varje år hundratusentals människor i Sverige, ibland på ytan, ibland på djupet. Den utövas i många olika former på bland annat folkhögskolor och senior-/pensionärsuniversitet och i studieförbund, bokklubbar och andra intressegemenskaper, ja, varhelst människor går samman i sitt kunskapssökande.

Bakom folkbildningens olika former finns ofta ett starkt samhälls- och framtidsengagemang. I det stora

eller i det lilla – man söker kunskap som man redan på förhand vet att man vill *ha* till något, ofta för det gemensammas skull.

Studiecirkeln grundtanke är fortfarande relevant: det man lär sig *tillsammans* har en särskild verkan. Tankarna fladdrar inte bara bort – du hör/ser hur andra tänker och (kanske viktigast) du får fatt på dina egna tankar.

Att studiecirkla är inte bara att sitta och prata i någon sorts rundgång, på nätet eller i levande livet. Det behöver finnas ett *stöd* och en *struktur* så att man kan komma vidare från småpratet över till att tänka nya tankar, ja, hela tankekedjor, som bygger på hur också andra människor har tänkt och gjort. Det vore till exempel alldeles fantastiskt och garanterat bra för att stävja kunskapsrelativismen om den här boken kunde komma att ligga till grund för ett antal studiecirklar! I studiecirkeln kommer man vidare genom att provprata, provlyssna och provtänka.

Studiecirklandet kan också fungera som en sorts reningsverk för tankarna. Får du fatt på tio för dig själv nya tankar på en dag och går i clinch med dem, är det troligt att flertalet, oftast alla, före kvällen visar sig vara helt felaktiga eller möjligen sedan länge välkända av andra. Men ibland är det svårt att upptäcka felet på egen hand, och då hjälper det inte att bara slå sig till ro inom ett kotteri med likasinnade och där odla falska

kunskapsbubblor insvepta bakom en rökridå. Skyddet, själva reningsverksmekanismen, går att finna i sådana gemenskaper som medverkar till att förvillelserna liksom dunstar bort av sig själv.

E PLURIBUS UNUM

Låt mig nu ta ut svängarna ordentligt. *E Pluribus Unum*, "Out of many, one", "Av många, en", så står det i USA:s stora sigill, på USA:s sedlar och i Kapitolium. Och så löd faktiskt också valspråket i USA mellan 1776 och 1956. Det stod då "bara" för en påminnelse om att de många delstaterna kunnat bli *en* nation, en påminnelse som kanske blivit onödig? I varje fall bytte de år 1956 till "In God we trust." ...

Här vill jag falla tillbaka på "E Pluribus Unum" inför ett ännu större underverk än det att de berörda amerikanska staterna kunde förena sig. **Tänk att mänskligheten lyckats hitta sådana *former* att individers unika kunskaper tillsammans kunnat resultera i *vetenskaper* med högsta möjliga grad av välgrundade kunskaper! Visst är det fantastiskt?!**

Själv bekänner jag mig till det vetenskapsideal där den *objektiva kunskapen* har en särställning eftersom denna gäller helt *oberoende av person*. Det gör ingalunda

kunskapen omänsklig utan står bara för att kunskapen ska hålla måttet oberoende av situation och agerande människa.

KUNSKAPSVÅRDEN

I väntan på att algoritmerna bättre ska kunna skydda oss från irrläror än vad vi själva förmår, får vi försöka utveckla *kunskapens vård- och omsorgssektor* så gott vi någonsin kan. Tvärvetenskapligt är detta ett grannlaga arbete och inte alltid görbart fullt ut. Inomvetenskapligt är det däremot fullt möjligt eftersom kraven där är så tydliga att de fungerar som ett inbyggt värn mot irrläror.

Vetenskaplig kunskap ska:

- vara kommunicerbar
- kunna överbrygga tid och rum och formuleras så tydligt att den kan användas av någon annan
- systematisera och ackumulera
- artikulera nya frågor
- hantera metoder och data på ett genomskådligt sätt
- generalisera utifrån vunna erfarenheter
- ständigt ifrågasätta huruvida det inte finns också andra perspektiv som gör att resultaten kan te sig annorlunda.

Detta ideal försöker man hela tiden förverkliga inom etablerade ämnesområden/discipliner. Svårare är det när man kommer till tvärvetenskapen. För när föreläsare för olika vetenskaper med olika språk och metoder går samman i ett tvärvetenskapligt projekt och där når spännande resultat – hur ska de utifrån dessa kunna utkristallisera någon ny vetenskaplig kunskap som kan bära över tid?

Var för sig har ju de inblandade vetenskaperna sina egna språk, metoder och former för ständig kvalitativ granskning. Att efter projektslut kunna idka kunskapsvård, ställa för området nya hypoteser och hitta begrepp och strukturer som det går att bygga vidare på så att man i bästa vetenskapliga anda kan stå på tidigare kunskapers axlar kan vara en uppgift omöjlig att axla.

Men försöka kan man ju alltid, och det finns två strategiskt skilda vägar att gå:

- Den ena förorsakar marginellt ingrepp i forskningsvärlden. Den innebär att de inblandade enskilda etablerade forskarna efter projektslut "bara" tar med sig hem till den egna forskningsgruppen sådana resultat som är relevanta i det egna sammanhanget. Punkt slut.
- Den andra tar sin utgångspunkt i att det bedrivna projektet kan vara en *första ansats* för ett framtida

forskningsfält. Då måste man börja provtänka i nya banor och leta efter ansatser att vidareutveckla för att konsolidera detta nya. Och då måste ett antal forskare (eller åtminstone en) vara beredd att stanna kvar på det än så länge tvärvetenskapliga området och konsolidera detta.

Vilken väg som är klokast beror helt och hållet på hur överlevnadsvärt det nya fältet kan vara. Ett ställningstagande som detta har alltid varit svårt men i dag är det svårare än någonsin eftersom tiden inte längre fungerar som det säll som skiljer det överlevnadsvärda från det ad hoc-betonade.

Det finns de som hävdar att fakta är eviga medan teorier är flyktiga. Själv tror jag faktiskt att det kan vara tvärtom. En teori, också en föråldrad sådan, kan man alltid återuppliva, men vilka ”fakta” man kan observera beror helt och håller på vilka tankemönster man redan har i huvudet.

Kanske gör själva snabbheten idag att det kan vara dags att damma av Platons idélära. För honom var det *idén* som förtjänade att vara i fokus, medan de ofullkomliga representationerna av den här på jorden var underordnade och oväsentliga. Under en lång period har vår civilisation haft den omvända synen. Framöver kan det

vara dags att fundera över kunskapsbegreppet och vad som egentligen ”finns”.

Visserligen är och förblir ett människoliv nästan evigt jämfört med livslängden hos den senaste tekniken. Men den *kunskap om människan*, som den nya produkten och dess nya situationer virvlar upp, kan skapa en inblick i själva ”människoheten” och därmed i ”drömmen om människan” (jämför sidan 29). Och den kunskapen kan ha en anseelig livslängd.

FORSKNINGSPROCESSERNA

Hur ska man kunna leva i denna värld med dess ofattbara krafter – och går den här världen alls att ”förstå”? Ett sätt är att försöka ringa in olika företeelser och händelser, identifiera dem, kanske till och med sätta namn på dem. Hittar man till äventyrs mönster i virrvarret, kan man åtminstone för stunden tro sig ha *kontroll*. Ja, det är lite som i sagan där trollen spricker bara genom att man sätter namn på dem.

Fast en forskningsprocess på väg mot en kunskapsutveckling är sällan någon quickfix. Allt kan börja som ett diffust dis, en vag aning. Ett hugskott eller en observation eller kanske ett experiment kan göra att man får fatt på någon ände att börja i. Kanske hittar man ett delområde

där tanken kan färdas kors och tvärs tills man efterhand känner sig bekant med alla tankestigar och tankeavkrokar.

Inte sällan hänger sedan tankarna ändå upp sig. Något annat kommer emellan och det kan kännas som om man alldeles tappat taget. Ändå fortsätter ofta tanken att utvecklas i det tysta – ibland upplever jag det själv som om själva skeendet äger rum bakom ett skynke. Utan min aktiva medverkan. Men efter några timmar eller dagar eller år kan ändå en plötslig insikt stiga upp till ytan. Och då känns det som om man bara *vet* hur det är.

En fantastisk känsla som dessvärre ofta åtföljs av tvivel. Kan jag verkligen vara alldeles, alldeles, alldeles säker på detta? Också en till synes framgångsrik kunskapsprocess behöver ju inte ha lett till ett korrekt resultat och stämma med verkligheten. Därför krävs det nu ett gediget efterarbete då man vrider och vänder på resultatet i fråga, gärna tillsammans med andra. *För man kan ju inte veta förrän man öppet har provat allt från grunden! Man kan faktiskt inte det.*

Medan en forskningsprocess enligt ovan kan leda fram till en för mänskligheten *ny kunskap* gäller också för lärandeprocesser bland lekmän, studenter och skolelever att även de ger *ny kunskap* men ”bara” för den berörda själv. Processerna ”forskning” och ”lärande” kan ha stora likheter, men den stora skillnaden ligger i att det på nybörjar- och mellannivåer ofta finns någon/något

tillhands (en förälder, en lärare, en arbetsledare, en kompis, en lärobok, ett googlande ...) som kan underlätta ens lärande. Men inte ens under en aldrig så basal inläring kan någon annan förstå något åt dig. En kunskap blir aldrig din med mindre än att du själv aktivt bearbetar den yttre informationen och gör om den till just kunskap.

NATURLAGARNA

Naturvetenskaperna är strama. I sin allra mest kondenserade form bottnar de i så kallade naturlagar. Dessa är ingalunda några regler för hur naturen ska bete sig – de återger bara de mest grundläggande trådarna i de mönster som mänskligheten hittills lyckats urskilja. *På sitt sätt säger alltså naturlagarna inte bara något om naturen utan också om hur människans tankeförmåga är funtad.*

Naturlagarna är stabila, tack och lov för det. De kräver respekt eftersom de utgör det allra mest undersökta, ifrågasatta och grundmurade som mänsklighetens forskningsinsatser hittills lett fram till. Det lönar sig inte att ”tycka” att en existerande naturlag är fel och kräva att man ska få gehör för sitt tyckande. För att kunna rucka på ett helt paradigm, ett grundläggande tankemönster, krävs det gedigna fakta som bevisar den överlägsna sanningen i den nya kunskapen jämfört med den gamla.

Det fantastiska med naturlagarna är att de visat sig så *användvärda* och *pålitliga*. Man tänker därför sällan på att också naturlagar faktiskt kan komma att ändras – i det riktigt långa loppet när kunskapen ytterligare utvecklats. Samtidigt hade det fått barocka konsekvenser om vi ständigt skulle utmana naturlagarna utifrån deras eventuellt hypotetiska och provisoriska karaktär. Då skulle vi inte få gjort något annat – tänk bara om vi till exempel hade varit tvungna att ständigt ifrågasätta tyngdkraftens existens! (En humoristisk berättelse om den situationen går att hitta i författaren Sven Delblanc parodiska boken ”Trampa vatten”, 1972.)

Sensmoral: bara för att kunskapsutveckling pågår hela tiden, *behöver* inte människan ständigt tvivla. I stället kan hen dra nytta av befintlig kunskap och slippa den omöjliga uppgiften att testa allt på egen hand var-enda gång. Ja, det finns faktiskt inte mycket som är så praktiskt som en god teori! Allra mest värdefull är den om den ingår i mångas kunskapsbagage. ☞

Kapitel 3 Särdrag hos olika discipliner

Efterhand som generella kunskaper vuxit fram, har dessa fått olika grundkaraktärer på sina respektive områden. Låt mig kort reflektera lite kring detta och komma med några exempel.

FEM KARAKTERISTIKA

Det *naturvetenskapliga området* har haft den oskattbara fördelen att kunna bygga vidare inte bara på observationer utan också på experiment i vilka man ofta kunnat variera en faktor i taget och studera vad som då händer. Kraven på repeterbarhet är starka – det räcker varken med hugskott eller med att ett laboratorium vid ett tillfälle nått ett resultat.

Metoderna har utvecklats i takt med teknikutvecklingen, och de naturvetenskapliga genombröten har

duggat tätt. Då och då har det skett revolutionära språng, så kallade paradigmskiften, exempelvis vad gäller kunskaper om materia och energi. Men inget naturvetenskapligt paradigmskifte har underminerat naturvetarnas tro på att det går och kommer att gå att successivt bättre förstå den fysikaliska delen av världen. Ändå är det sällan som gemene man direkt märker effekterna av naturvetenskapliga genombrott.

Annorlunda är det med det *medicinska* området. Numera är det många diagnoser och behandlingsmetoder som hinner ändras under en människas livstid. Coronapandemin gav oss ett praktexempel: tänk att vaccin kunde utvecklas, massproduceras och distribueras inom loppet av ett år!

Ett annat exempel: flera cancerformer som för bara något år sedan predestinerade till en snar död kan numera behandlas framgångsrikt. Och magsår kan enkelt botas med antibiotika – så synd att den insikten inte fanns på min mammas tid så att hon hade kunnat slippa lidandet, medicinerna och det kirurgiska ingreppet.

Framöver kommer troligen den medicinska vetenskapen att bli allt bättre på att också förstå och behandla longitudinella effekter av samvarierande åkommor och dito behandlingar. Kanske är det ”bara” big-data-eran man behövt invänta, den som kan lagra och hantera information om *många* människors hälsa och sjukdomar.

Den humanistiska kunskapen med sitt fokus på den unika individen och de unika situationerna har ett annat sätt att växa än den rigida naturvetenskapen och den evidensbaserade medicinen. Humaniora har sin styrka i mångfald, inte i struktur och generaliserbarhet. I det enskilda fallet är den lika tydlig som någonsin den naturvetenskapliga eller medicinska när den pekar ut att det är *denna* individen det gäller, *detta* årtionde det handlar om, etc.

Humaniora ger oss en vid inblick i vad det är att vara människa, betydligt vidare än den vi hinner få på egen hand under loppet av ett människoliv. Den rör sig över hela mänsklighetens historia, varifrån vi kommer och vart vi är på väg och hur vårt idébagage påverkar inte bara våra tankar och handlingar utan också vår förmåga att föreställa oss en framtida mänsklighet. Utifrån just de mänskliga perspektiven.

Det *samhällsvetenskapliga* området blir bara viktigare och viktigare i takt med de allt mer akuta problemområdena, inte minst på global nivå. Hur ska samhällen kunna bemästra kunskapsförvirring och vrålljugande och hindra makten från att bestämma vad som är ”sant”? Och hur ska samhällen på alla nivåer, inte minst den globala, kunna agera för att komma till rätta med klimatproblematiken? Alltför ofta förknippas denna främst med naturvetenskap och teknik. Men ett framgångsrikt åtgärdsprogram behöver i allra högsta grad hållbara

kunskaper om hur just *samhällen* kan agera för att vi samtidigt ska kunna leva under rimlig sänja och fred.

De *teknikvetenskapliga områdena* har sitt alldeles speciella paradigm. De kunskaper som utvecklas där kan inte bara ses som naturvetenskapliga tillämpningar. Tekniken är entydigt inriktad på vad som ska åstadkommas *framåt* – när en urmakare konstruerar en klocka gör hen det *för att* den ska visa tid. Fokus ligger alltså på ändamålet, och tekniken sägs därför vara *teleologisk*. Naturvetenskapen däremot är *mekanistisk* i sina förklaringsmodeller och inriktade på hur orsak kommer före verkan.

Eftersom tekniken idag griper så direkt in i många människors vardag och förändrar den så snabbt, följer här ett särskilt avsnitt om dess samspel med människan.

SAM SPELET MÄNNISKA – TEKNIK

Inuti tekniken blir man bryskt tillrättavisad om man gör ”fel”. Förr kunde det handla om felkonstruerade ångmaskiner som exploderade och dito broar som rasade. Numera är det främst buggar och andra tillkortakommanden i IT-världen som slår tillbaka, inte bara på teknikutvecklarna utan dessvärre också på användarna. SISU-lagen är den självklart rådande inom tekniken: Skit In, Skit Ut.

Men när du nästa gång får höra en teknik beskrivas som ”omänsklig”, så vet att det är den inte. *Det är människor som är mänskliga eller omänskliga*. Tekniken är teknisk. Eller i sämsta fall oteknisk, så som den är när den inte fungerar, det vill säga inte ger önskat resultat. Också då är det egentligen inte tekniken man ska klandra utan tankarna och handlingarna hos bakomliggande designers, konstruktörer, programmerare och handhavare.

Har du tänkt på att programvara är något så fantastiskt som *kondenserade tankar*? En av de allra mest grundläggande satserna inom programmering är ”*if then*”: om så är fallet, *ska* följande ske ... Ibland vidgas satsen ytterligare till ”*if then else*”, det vill säga den reglerar också vad som ska ske om det villkorade *inte* gäller. Många sådana på varandra följande satser kan tillsammans bygga upp en komplex helhet där man dessbättre inte märker det fyrkantiga i de ingående elementen, bara att det hela faktiskt fungerar. Inte konstigt att tekniken har en attraktionskraft! Med bearbetnings-, lagrings- och minneskapaciteter som vida överstiger de mänskliga.

Fortfarande är det dock vi människor som programmerar datorer och använder dem. Vilket inte hindrar datorer från att ibland kunna tolka och ”förstå” delar av vår värld bättre än vi själva kan göra. Tänk bara på ansiktigenkänning, till exempel! Datorsystemen kan idag urskilja och identifiera nästan vem som helst i en aldrig

så stor skara människor. Och det snabbt!

De flesta av oss är numera så vana vid att vara uppkopplade att vi inte tänker på det. Vi noterar ofta teknikens existens först då den strular. Lite till mans börjar vi glömma den tid då mobilen inte fanns där som påminnare och ständig länk till omvärlden. Så "vem" är det numera som "kan": är det du-stand-alone eller är det du när du är uppkopplad? Och spelar det egentligen någon roll, det vill säga vilken avgränsning är relevant för dig relativt din omvärld?

VAD ÄR DÅ KUNSKAP?

På de hittillsvarande sidorna har jag redan nämnt ordet mer än 100 gånger men utan att definiera dess innebörd. Vilket är avsiktligt, för det är med "kunskap" som med "tid": alla vet vad det "är", men så snart man försöker fånga det, glider det undan.

Inte ens den naturvetenskapliga kunskapens historia låter sig enkelt berättas. Den går exempelvis inte att avgränsas från magins historia, detta trots att naturvetenskapen utgjorde och utgör ett definitivt avståndstagande från all mysticism. De tidiga naturvetarna kunde nämligen bygga vidare på det magikerna redan hade observerat, och de kunde utgå från deras metoder

medan de efterhand utvecklade sina egna.

Extra tydlig är den tidiga inblandningen om man ser till astronomin relativt astrologin. Den sistnämnda gjorde anspråk på att utifrån himlakroppars läge kunna förutspå hur människor skulle handla, till exempel avgöra när det var dags för en kung att starta krig eller gifta sig. Även om senare astronomer "bara" ville få fram den rena kunskapen om himlakropparnas lägen och rörelser, hade de till en början stor nytta av observationsmetoder och resultat som astrologerna satt inne med.

Det finns ett liknande förhållande mellan de "kloka gummornas" hälsobringande dekokter och den vetenskapliga skolmedicin som efterhand växte fram. I Kina kännetecknas faktiskt hälsovardagen än idag av att många samtidigt använder så kallad naturmedicin och vetenskapligt utprovade mediciner.

Utöver att det är omöjligt att strikt ringa in olika discipliners början, så är det också problematiskt att definiera vad kunskap är. Epistemologerna (kunskaps-teoretikerna) har under årtusenden försökt sig på den uppgiften. Under arbetets gång har de tveklöst synliggjort många viktiga perspektiv men någon egentlig definition har inte vuxit fram.

Själv vet jag att jag skulle snubbla vid första försöket. Det vore till och med problematiskt för mig att göra en uppräkningslista av alla de olika kunskapsformer som

vi utvecklar och utnyttjar varenda dag: de medfödda kunskaperna och de förvärvade, de praktiska och de teoretiska, de erfarenhetsbaserade och de abstrakta, det sunda förnuftets kunskaper och de akademiska, bas-kunskaperna och överbyggnaderna, handens kunskap och fotens, etc.

Men att det inte går att entydigt definiera kunskap betyder inte att den inte går att skilja från åsikter, tro eller gissningar. Inte heller att lärandets konst är totalt obegriplig. Eller att vi ingenting vet om kunskapens källor, som exempelvis sinneserfarenhet, observationer, experiment, logik, minne, intuition, auktoriteter, etc.

Vill du ha en uppräkningslista av de olika teori- och perspektivbildningar som epistemologerna ringat in i sin jakt på vad kunskap är, så sök gärna efter den på exempelvis Open AI:s chatbot. Du kan till exempel fråga rakt upp och ner "Vad är kunskap?" och studera det svar du får inom 10–15 sekunder. 🧐

Kapitel 4

Kunskapens höga visa

Kunskap är inte bara teoretisk eller praktisk, abstrakt eller konkret. Den *gör* också något med oss, individuellt och socialt, och vi *gör* något med den. Bådadera har stor betydelse för våra liv.

KUNSKAP OCH LIVETS MENING

Den allra tydligaste hyllningen till Kunskapen med stort K som jag känner till återfinns i Bertrand Russells memoarer. Russell var en stor filosof, matematiker och samhällskritiker och hade rika källor att ösa ur. I förordet till memoarerna berättar han avskalat om sin syn på vad som gjort hans liv värt att leva. Det var en treenighet:

1. en *längtan* efter kärlek
2. ett *sökande* efter kunskap
3. en outhärdlig medkänsla med andra i deras lidanden.

Listan bär på en riktning. Den handlar inte om kärleken i sig utan om *längtan* efter kärlek, inte heller om kunskapen i sig utan om *sökandet* efter kunskap. Kärlekslängtan och kunskapssökande förde honom uppåt mot himlarna, skriver han, medan medkänslan drog honom tillbaka mot jorden. Men alla tre gjorde de hans liv värt att leva. Och, säger han: ”jag skulle gärna levt om livet igen om chansen funnits”.

Själv känner jag igen mig i hans lista – ja, jag skulle kunna skriva under på den. Russell-listan handlar om den individuella nivån, men hur är det på den gemensamma/kollektiva? Svaret beror förstås på vad kollektivet ifråga är inriktat på.

Ett aktiebolag som enligt lag är inriktat på att ge maximal avkastning på kapital kan inte hitta lagstöd för värnandet om vare sig kärlek, kunskap eller medkänsla. Men det hindrar inte att även för ett aktiebolag kan en Russell-inställning visa sig ekonomiskt lönsam i det långa loppet. En *kreativ lärmiljö* kan nämligen leda till framgång för genom den kan man:

- hitta goda vänner (jfr Russell 1)
- uppleva en stark lärpotential (jfr Russell 2)
- vara inriktad på att göra gott (jfr Russell 3).

Den listan är nog så hoppingivande. För även om kunskap i sig varken är god eller ond, även om en och samma kunskap kan användas både i det godas och i det ondas tjänst, så bådär det gott att *positivt* framtidsinriktade och *samskapande* lärmiljöer ofta är mer kreativa än andra.

KOMPETENS, GOD VILJA OCH CIVILKURAGE

Hela den här boken är inriktad på kunskap, antingen kunskap i sig eller kunskap i relation till något annat (demokrati, till exempel). Kunskap och känslor växelverkar hela tiden med varandra, och som jag skrev redan på sidan 12 är den här boken skriven med hjärteblod. Den hade med andra ord inte blivit skriven överhuvudtaget om jag inte *känslomässigt* hade reagerat så starkt negativt på vår samtids kunskapsvilsenhet, kunskapsrelativism och kunskapsförakt.

Det är känslorna, inte tankarna, som gör att jag vet att jag *finns* och att jag är *jag*. Vilket jag aldrig skulle ha kunnat resonera mig fram till, vad än Descartes skrev och menade med sitt ”jag tänker, alltså finns jag”. Redan nu signalerar förresten mitt månadsgamla barnbarnsbarn att han *känner* hur det är att *finnas* i det

sammanhang där han finns. Och om ett tag kommer han att genom sina känslor veta att han är just *han* och inte en vem-som-helst.

Själv vet jag inte bara hur mina känslor känns utan också att utan dem hade jag inte kunnat *uppleva* något överhuvudtaget. Så försök för allt i världen inte *tänka bort* känslorna – det går inte. Inte heller går det att *känna bort* kunskap. Kunskap och känslor är ovärderliga för varandra, och de följer oss livet igenom. Vilket vi har all anledning att vara glada för!

Berättaren och författaren Christina Claesson skrev för decennier sedan en krönika som drog till sig min uppmärksamhet. Den innehöll ett tomt diagram med axlarna ”Kompetens” respektive ”God vilja”. Vidhängande text bar på andemeningen att bara *god vilja* inte räckte för att åstadkomma bra resultat, och så gjorde inte heller enbart *kompetens*. Om däremot bådadera fanns med, behövde de inte var för sig vara extremt goda. Kombinationen av dem kunde ändå leda till ett framgångsrikt resultat.

Själv bar jag med mig det diagrammet och hennes notering in i många olika situationer och fann en god överensstämmelse mellan hennes iakttagelser och mina. Avvikelsen kom då en kollega med en extremt god vilja och en extremt hög kompetens ändå misslyckades med att få fram ett gott resultat.

Var det alltså ändå något grundläggande fel på Christinas modell? Jag tror inte det. Enligt min erfarenhet täcker den faktiskt de allra flesta fall. Men den räckte inte till i just denna situationen eftersom den utöver god vilja och kompetens också krävde ett *civilkurage*. Och detta var så gott som obefintligt.

Efter den händelsen bär jag med mig ett 3-dimensionellt inre analysdiagram med axlarna ”Kompetens”, ”God vilja” och ”Civilkurage”. Modellen inte bara skärper min tanke – den tillför mig dessutom nya idéer varje gång den kommer till användning. Den fungerar alltså både som tankestöd och som idégenerator, både som fixstjärna och vandringsstavar. Ja, den är rent ut sagt *användvärd*. Den utgör för mig ett av många exempel på att ”sådana tankar är bra som är bra att tänka med”! ☞

DEL 2. VÄGEN UT

UR KUNSKAPENS

LUSTGÅRD

*Människorna gick in i betydelsernas värld
där betydelserna härskade allena.*

*Det var en ensam och onödig värld,
en värld för människor.*

*Dom gick ut ur paradiset och in i betydelserna,
beslutsamma som alltid.*

*Där slapp dom ta så mycket hänsyn.
Där fick dom hitta på allting själva.*

Källa okänd

HUR KUNDE DET BLI LEGITIMT att ens börja ifrågasätta att kunskap *finns*? Nyss var det ju så uppenbart att kunskapen/sanningen var knuten till en *verklighet* och att verkligheten garanterat inte lät sig förnekas, relativiseras eller omskapas till vad som helst. Den *fanns*, oberoende av vad man tyckte om den och hur man tolkade den. Som väl var. Hade den inte gjort det, hade man inte varenda dag kunnat få vara med om att samma kunskap som fungerade i praktiken igår gör så också *idag*. Och man hade inte heller fått vara med om att det gick illa de gånger då man handlade stick i stäv med kunskapen.

Men tillbaka till frågan: hur gick det till när så många tappade taget om kunskapen och dess värde? En av bovarna i dramat var tveklöst *postmodernismen* och dess intrång i delar av kulturen och i vissa akademiska domäner. Men hur övertydlig och barock den än var och är hade den knappast på egen hand kunnat åstadkomma mycket mer än en krusning på vardagsytan för det stora flertalet människor. Dessvärre var marken redan beredd för den genom att orsakssambanden *mellan handlingar och effekter* undan för undan hade blivit allt mindre tydliga. Och samtidigt hade sådana återkopplingar som repetitionsmässigt befäster kunskapssammanhang blivit allt mer sällsynta. Typ: "Utan växelbruk, magrare skördar.", "Alltför långa perioder av torka leder till

missväxt.”, ”Land ska med lag byggas.”, ”Ensam är inte stark.”.

Under tiden hade tidigare grundmurade föreställningsvärldar luckrats upp, och det hade inte kommit till särskilt många nya kunskapsfästen som varit begripliga, stabila och hållbara över tid. De flesta har varit av typ ”rulltrappekunskaper”, det vill säga sådana flyktiga kunskaper som kan framstå som urviktiga på måndagen (längst ner på rulltrappan) men som redan på fredagen (överst på rulltrappan) har hunnit bli så irrelevanta att det är som om de aldrig funnits. Bristen på gemensamma hållpunkter har skapat en allmän vilsenhet. Svårast är den för tonåringar – det är ju så svårt att revoltera när det inte finns något tydligt att ta spjörn mot.

Det pågår många försök att balansera på kunskapsförvillelsens slaka lina. Att navigera helt på egen hand är både krävande och ineffektivt. Att sätta sin tillit till gurus/trendsättare/influere och deras kunskapsliknande påståenden är enklare men resulterar sällan i att man får fatt på några välunderbyggda och hållbara sanningar. Att förlita sig på dem som talar och handlar utifrån maktens språk kan vara en utväg. De borde ju veta bäst. *Men vad om de inte gör det?* 🙄

Kapitel 5

Kunskap och sanning

Tage Danielssons utsaga ”Utan tvivel är man inte klok” fångar i sex ord något av det mest förunderliga hos både vetenskap och beprövad erfarenhet:

- Den *söker* sanning.
- Och det som är sant *utvecklas* ständigt.

I varje ögonblick utgör den vetenskapliga sanningen den bästa-sanningen-hittills. Vilket inte är det samma som att denna kunskap är absolut ”sann” – både forskarna och de många människorna kan ju faktiskt ha missat någon fundamental aspekt av verkligheten vid sina observationer av densamma.

Dessutom är kunskap garanterat inte hållbar i all evighet. Det enda som är uppenbart (men det är inte så lite det) är att den *befintliga* bästa-sanningen vuxit fram under ett sökande genom observationer, experiment och logiska slutledningar och att andra forskare öppet kunnat syna och granska arbetet utifrån vedertagna fakta, teorier och metoder.

Längre fram i tiden kan det komma till förfinade metoder och förnyade frågeställningar som kan utmana existerande kunskaper, både på detaljnivåer och vid enstaka tillfällen hela paradigmen. Men det nya kan inte utan vidare slå ut det gamla – för detta krävs att det går att *visa* att den nya bästa-sanningen är *mer* sann än den gamla.

Just detta att det gamla hela tiden ställs mot de nya utmaningarna är faktiskt den bästa garanten för kunskapens styrka. I sekulära, det vill säga världsliga, sammanhang kan kunskap aldrig K-märkas och kulturskyddas i befintligt skick. Men den vetenskapliga *processen* förtjänar faktiskt en K-märkning.

Tillbaka till Tage Danielsson-citatet ”Utan tvivel är man inte klok”. Ibland tar jag inför en föreläsning på mig en tröja med just det citatet på framsidan. Jag tycker faktiskt om att göra den markeringen. Men kunskapsrelativister kan vända på allt, så också på detta. Rent paff blev jag första gången en åhörare kom fram efter en föreläsning och sa ungefär: ”men det stämmer ju inte, det där du sa under föreläsningen. Titta själv, det *står* ju tvärtom på din tröja. Där *står* ju att man inte kan lita på nåttt!”

Det tog ett tag för mig att förstå att han faktiskt *hade* läst Tage Danielsson-orden men läst dem så som fan läser Bibeln. För i hans ögon stod det på tröjan att eftersom *ingenting* någonsin är *hundra procentigt säkert* och kommer att *så förbli i all evighet*, så är det fritt fram för

var och en hålla sig med *sin* sanning och dessutom ha all rätt i världen att hävda att den egna uppfattningen är (minst) lika bra som någon annan ”tro”. Och inte dra sig för att med alla medel försöka sprida sin villfarelse till andra – som om själva spridningen skulle göra utsagan mera sann ...

Dessvärre har det visat sig att han är långt ifrån ensam om sin reaktion på Tage-tröjan.

POSTMODERNISMEN

Som redan framgått på många ställen känner jag en stark dragning till *Upplysningen* och dess tankemönster. *Postmodernismen* (eller om man så vill *Antiupplysningen*) väcker rakt motsatta känslor i mig: ett avståndstagande och ett obehag. Dess uttalade mål var och är just att krossa Upplysningens arv (och därmed dess arvtagare).

Postmodernismen bottnar i ett radikalt tvivel om att det alls är möjligt att nå en objektiv kunskap. Alla anspråk på att kunna få fram sanningar genom experiment, hypotesprövning och falsifiering anses förmätna och falska. Kunskap, sanning, mening och moral påstås vara rent kulturella konstruktioner. Tala om att i ett slag sopa hela upplysningstänkandets, modernismens

och vetenskapens förhållningssätt under mattan!

Det som skiljer postmodernismen från alla andra skolor, förgreningar och trender under tidernas lopp är att postmodernismen *inte* strävar efter sanning och inte heller behandlar historiens största tänkare med någon som helst aktning men väl med förakt.

Postmodernismen ser talang bara som ojämlikhet, olikhet bara som orättvisa och meritokrati bara som ett strukturellt förtryck. Den hyllar irrationaliteten, gör om obegripligheter till principer och dömer ut förnuftet. En del går till och med så långt att de hävdar att språket i sig är ett förtryck och ett hot mot den mänskliga friheten.

Genom allt detta avvisar de verklighetens existens och placerar den objektiva sanningen på samma nivå som trons och vidskepelsens. Helt obekymrade om alla de motbevis som uppkommit genom de tusentals år av mänsklig erfarenhet och praktik som bevisligen lett till användvärda kunskaper.

I och för sig har givetvis postmodernismen rätt i att varje enskild människas synsätt kan vara vinklat och hennes förmågor begränsade. Men mänskligheten som helhet har ju faktiskt lyckats övervinna den enskildes begränsningar och åstadkomma både strukturerad vetenskap, beprövad erfarenhet och tillämpningar genom att öppet ta sig an tankar och idéer ur en uppsjö av olika vinklar och forskningsansatser. Det som överlever sådana

processer kännetecknas av en *objektivitet*, det vill säga en avskalad sanning frigjord från det subjektiva.

Det objektiva har en helt annan giltighet än en oarbetad flora av hugskott eller för den delen all möjlig humbug. Men postmodernisterna vill inte erkänna denna skillnad eftersom de motsätter sig *varje form av systematiskt tänkande*. Alla teorier kommer ju förr eller senare att ersättas av andra, resonerar de, så därför är det inte lönt att hålla någon av dem för sann ens i stunden. Ja, de tänker och betar sig faktiskt som om historien börjar och slutar med dem själva. Vilket kanske är bra för dem, för *om* deras idéer någonsin hade förverkligats i det levande livet, skulle det lett till fullskaliga katastrofer för det vi kallar för civilisation.

Det är ju genom att vara *i* världen och växelverka med den som vi upptäcker, prövar och förbättrar våra idéer och till sist får fram det objektivt giltiga. Så har våra förfäder gjort, vilket vi numera drar nytta av var-enda dag. Och ska vi själva kunna bidra med något till framtiden, måste också vi våga se verkligheten i vitögat, erkänna dess existens och fortsätta kunskapsarbetet i en grundmurat vetenskaplig anda. ☞

Kapitel 6

Kunskap och känslor

Kunskap och tankar må vara aldrig så viktiga, och större delen av den här boken är inriktade just på dem. Men här och var måste jag ändå få foga in några ord om känslor. De är faktiskt ännu viktigare än tankarna, för det är ju de som *känns*. Och det är också de som påverkar oss mest till att *göra* det vi gör. (Läs gärna filosofiprofessorn Fredrik Svenaeus bok "Världen vaknar" (2023).)

Känslorna vet långt bättre än tankarna vem du är. När du gör något som stämmer rimligt väl överens med din identitet, är det först och främst känslorna som får dig att vara nöjd och må gott. Skulle du råka handla tvärtom, kan du vara säker på att det dyker upp olust, oro, otillfredsställelse och allt möjligt annat på "o". Och skulle du hamna i en kunskapsotrygghet, är en av de värsta konsekvenserna av denna just en känslotrygghet.

Om man påverkas av *för mycket* som samtidigt drar en i *olika riktningar* utan att hela tiden nås av *konkreta återkopplingar från den närmaste omgivningen, dess stämningar och praktikaliteter*, då kan det vara som om den

egna identiteten löses upp eller åtminstone fladdrar iväg än hit och än dit. Då blir känslorna bara oroade och oroande. Mål och mening försvinner och en generaliserad oro tar över. Så vill vi ju *inte* ha det.

De tre områden vars känslotryggheter jag tänker ta upp här hänger delvis (men inte helt) ihop med kunskapsotryggheter kring:

- Tiden, framtiden och ekonomin.
- Det lokala, regionala, nationella och europeiska.
- Det globala, inklusive klimatet.

Var för sig är dessa områden så stora att de enskilda känslotryggheterna och kunskapsotryggheterna kan kännas överväldigande. Tillsammans kräver de definitivt att du vågar, vill och kan ge dig i kast med några, gärna flera av de uppmaningar till handling som jag gör i Del 4. Upp till kamp!

TIDEN, FRAMTIDEN OCH EKONOMIN

Eftersom var och en av oss har så mycket att göra med att försöka förstå nuet, blir det lite tid över för visioner. Dessutom saknar vi ett *gemensamt* nu som vi kan ta spjörn mot när vi ska föreställa oss framtiden. Det finns vare sig tid eller plats för visioner. Vilket gör att själva *föreställningen* om framtiden bleknar. Men med det kan vi ju inte låta oss nöjas – önskningar och drömmar klarar vi oss inte utan. Därför försöker vi *köpa oss själva* och *omvärlden* sådana som vi skulle vilja att den vore. Nu genast. *Önskeekonomin och förväntningsekonomin* har tagit över efter upplevelseekonomin.

Får man lön en gång i veckan eller en gång i månaden, och för den kan skaffa sig mat, kläder, hem och ett och annat nöje därtill, och om det samma gäller för nästan alla andra – då tror man sig ”förstå” ekonomi och pengars värde. Men när det sunda förnuftet sätts ur spel genom att det cirkulerar mer pengar utifrån *förväntningar* än utifrån vad vi faktiskt *presterar genom våra handlingar*, vad sker då med våra förhoppningar på att tillvaron ska vara begriplig?

Människan mår väl av att åtminstone *tro sig* om att något så när förstå sig på sin omvärld. Sociologen Aaron Antonovsky var den som myntade begreppet ”Sense of coherence”, på svenska KASAM, Känsla Av

SAMmanhang. Ju större KASAM, desto bättre. Han ringade också in hur denna känsla påverkas av tre nyckelfaktorer: meningsfullhet, begriplighet och hanterbarhet.

Vad har det gjort med den senaste generationen att de vuxit upp i en värld där ekonomin svårligen låter sig begripas eller hanteras? Vem kan ”förstå” nollränta eller rentav minusränta? Det är ju lika bakvänt som om klockan hade börjat gå baklänges. Hur har de unga idag påverkats av att de inte kunnat arbeta ihop en rimlig ekonomisk bas? Deras enda möjlighet har varit att redan äga något (en lägenhet, till exempel) som successivt värderas upp. Men också för dessa lyckliga hotar orosmolnen och det opåverkbara: vad om vi köper eller säljer vid fel tidpunkt – då blir det ju ekonomisk katastrof.

Tänk om ekonomin kunde utvecklas i andra riktningar än den att stora aktörer som sin huvuduppgift försöker *slå index*! Kommer kanske beteendekonomin att kunna synliggöra några begripliga faktorer som handlar om *meningsfulla* värden? Eller blir det den artificiella intelligensen som kommer att bli akilleshälen för det obegripliga i den nu rådande ekonomin? Det kan vara algoritmvägen som blir den som leder tillbaka till ett rimligt ekonomiskt KASAM, det vill säga en ekonomi som är begriplig, hanterbar och meningsfull för de många människorna.

LOKALT, REGIONALT, NATIONELLT OCH GLOBALT

I 1500-talets Sverige och långt in på 1800-talet var man tvungen att ha ett passliknande dokument, ett *inrikes-pass* eller *vägbrev*, för att alls få lämna sin hemby – det var bara där man var igenkänd av alla och alltså bara där som den sociala kontrollen kunde fungera. Det lokala utgjorde normen. När efterhand rörlighet och med den regionaliseringen, nationaliseringen och europeiseringen kom, detroniserades det lokala. På gott och ont.

Till det goda hörde framför allt friheten och öppenheten, både mentalt och fysiskt. Till det onda hörde en viss oförmåga att förstå också skeenden på den regionala, nationella, europeiska och globala nivån. *Vem förutom möjligen silvertärnan som flyger fram och tillbaka mellan nord- och sydpolen vartenda år kan egentligen ha mer än ett hum om det globala?*

Ändå har speciellt vi människor i västvärlden gått långt i riktning mot fri rörlighet men utan att i någon högre grad tillåta fattiga människor att göra detsamma. Och också för dem som främst är så kallade stugsittare har det nu blivit viktigt att ”förstå” både det regionala, det nationella och det europeiska (vi är ju faktiskt medborgare på alla tre nivåerna). Men kunskaperna på de övre nivåerna är för de flesta tämligen abstrakta och/

eller ytliga. När de enda egna insatserna bara är att välja representanter på respektive nivå, är demokratin urholkad redan från början. Det man nås av via radio, TV eller sociala media får man ”tro” eller förkasta. Och nästa dag kan media ha ett helt annat budskap och då är meningen att man ska tro på det i stället. När ingen självbearbetad kunskapstrygghet är inom räckhåll, är det bara alltför lätt att falla till föga för den demagogiska sofismen (se sidan III).

Inget av detta hade varit möjligt i det lokala sammanhanget i min barndoms hemby på 1950-talet. Där hade inte ens någon dåtidens Trump kunnat tillägna sig någon makt över tanken. Jag kan bara komma på en person från den tiden och den miljön som tankemässigt avvek rejält från de gängse uppfattningar som satt bergfast i byn. Han skroderade i gengäld vitt och brett i alla möjliga sammanhang. Och han fick faktiskt hållas – fast utan att vinna gehör.

Själv tyckte jag att han stod för en spännande kombination genom sin höga samtalston och sin ensartade argumentation. Men inte heller jag brydde mig om vad han sa, för som alla andra barn i byn hade jag fått veta att ”du ska inte fästa dig vid vad han säger. *Det är bara prat alltihop.* Men han är bra med djuren!”

Det vill säga: han *fick* sitt erkännande för ett gott arbete, och han *fick* lov att finnas med sina tankar

eftersom dessa i all sin orimlighet var alldeles ofarliga, just *eftersom det inte fanns någon grogrund för dem i byn*. Där krävdes det något vida utöver ett högtonsläge för att påverka väletablerade tankesätt med sådant som var ”bara prat”. Vill man, kan man naturligtvis idag häckla dåtidens byar för det. Men de förtjänar samtidigt inte så lite pluspoäng för sin motståndskraft mot det orimliga.

Att gå från den lokala identiteten till en regional är inte bara individberoende utan också regionberoende. Somliga regioner, som Skåne till exempel, var självklara som ”regioner” redan innan den politiska kartan ritades om och Sverige delades in i regioner. Där kunde man faktiskt ha en tämligen självklar identitet också regionalt. Själv minns jag inte att jag hade några som helst svårigheter att gå från att vara hallänning till att bli skåning. Men att bli europé, det har faktiskt tagit tid.

Länge undrade jag över om det var min by-bakgrund som gjorde att jag hade så svårt att identifiera mig som ”europé”. Inte så att jag någonsin varit motståndare till EU på politisk nivå. Inte alls. Nej, det har varit något mycket mer primitivt, något som legat i själva magkänslan.

Som 25-åring kunde jag säga exempelvis ”här” om det gällde ”här i Lund”, ”här på Österlen”, ”här i Halland”, ”här i Skåne” eller ”här i Sverige”, men det tog emot att säga ”här i Europa”. Det var som om mitt europeiska

nätverk var för glest för det, ja, som att jag inte visste vad det *var* att vara europé, trots allt jag läst om Europa-ländernas historia och geografi, trots alla rese-, pass-, varu- och tjänstefriheter och trots alla gemensamma europeiska normer.

Magkänslan och identiteten slog faktiskt inte om förrän år 2022 då Rysslands utökade angrepp på Ukraina ledde till att den ena europeiska ledaren efter den andra i tal *och* handling demonstrerade hur stark den gemensamma identitets- och värderingsgrunden var.

Att jag här alls berättar om denna sena omvändelse är mest för att ge ytterligare ett exempel på att det inte alltid räcker med tankar – det behövs känslor också! Och det var kriget i Ukraina som inte bara väckte dessa utan också fortfarande får min europeiska identitet att djupna för varje dag som går.

GLOBALT OM KLIMAT OCH MILJÖ

Rubriken till trots vill jag även här börja i det lokala. Man visste mycket om miljöeffekter förr också, för man *lärde sig* av de lokala effekterna av de lokala handlingarna. Och man handlade därefter.

Låt mig ge bara tre exempel: Om man exempelvis odlade samma grödor på samma mark för länge,

utarmades odlingsjorden och skördarna minskade. Alltså införde man växelbruk. Blev skördarna lägre genom fel balans mellan mat- och foderproduktion och mängden gödsel som genererades, omprövade man sitt utnyttjande av betesmarker respektive åkermark så att den blev mer optimal. Och räckte inte jordarna till, dikade man ut våtmarker för att få mer att odla upp.

Se här en visa som beskriver det sedelärande i detta (vill du ha melodin, får du kontakta mig):

*Det var en gång en liten pilt som hette Pelle.
Hans fader lantman var och rådde om ett ställe.
Med dålig betesmark och ännu sämre jord,
så blev det knapp och mager kost på bondens bord.*

*Men Pelle växte upp blev stor och stark med tiden.
På bygden sade man att han var lite vriden.
Ty utan rast han grävde diken, röjde skog,
på mark som aldrig rörts av spade eller plog.*

*Men se om några år kom lönen för hans möda,
när han med lust och fröjd högg av sin första gröda.
Då sade man ej mer att Pelle var en tok.
Nej, nu förstod man mycket väl att han var klok.*

Precis så var det och precis så är det om man bara ser på hur lokala handlingar inverkar på just det lokala. Man skaffade sig *begrepp för det lokala* och med hjälp av dessa kunde det lokala bli *begripligt* (den språkliga likheten mellan begrepp och begriplig är garanterat ingen slump!). Men det är därmed inte säkert att begreppen räcker för de större sammanhangen. Tänk bara hur det är i filosofiprofessorn Sven Ove Hanssons berättelse om Platt-Johan och Normal-Johan.

Platt-Johan hade i hela sitt liv bara haft erfarenhet av den tvådimensionella världen. Därifrån kände han till det mesta, inkluderande cirkeln och rektangeln. Givetvis blev han djupt konfunderad när han kom ut i Normal-Johans tredimensionella värld och där fick syn på något för honom alldeles otroligt: en cylinder. Såg han den från ena hållet såg han en cirkel. Men såg han den från det andra hållet var det en rektangel. I det läget fick han dra slutsatsen att det hela rörde sig om något som var *både* en rektangel och en cirkel, det vill säga något rent orimligt.

Så synd att hans kunskapsbakgrund inte omfattade också det tredimensionella! Men samtidigt: en sådan tur att han åtminstone kände till det tvådimensionellas alla figurer. Begreppsbildningar och förförståelser behövs i alla sammanhang.

Tillbaka till pilten Pelle i vuxenversion! Han var en äkta *Plätt-Johan* med tillräckliga kunskaper för den

lokala världen men otillräckliga för den globala. Han kunde överhuvudtaget inte föreställa sig de storskaliga utsläppseffekter som *Global-Johan* idag mäter upp. Vilket vi inte *nu* kan klandra dåtidens människor för. De hade fullt upp att göra med att klara livhanken för sig och sina barn, där i det lokala.

När industrialiseringen sedan tog fart, gjorde man efterhand skorstenarna högre för att därmed uppnå den lokala effekten att luften blev renare, människorna inte längre så hostiga och sjuka och barnadödligheten lägre. Och när urbaniseringen gått så långt att Stockholms alla gränder hade öppna stinkande avloppshärdar, var det en fullt rimligt idé att försöka spola bort allt i ledningar så att det kunde släppas ut i Mälaren. I beslutsunderlaget beskrev förste stadsläkaren i Stockholm i närmast lyriska ordalag vilka positiva hälsoeffekter ett sådant avloppssystem skulle få för stockholmarna och särskilt för barnen. Vad gällde Mälaren, var den ju ändå så stor att där skulle utsläppen inte märkas ...

I dag vet vi att det sättet att tänka blev allt annat än bra *på lång sikt* och att inte bara lokala utan också *regionala, nationella och globala effekter* förr eller senare slår tillbaka. Nu när vi är där och får återkoppling via uppenbara storskaliga miljö- och klimateffekter står vi inför utmaningen att i grunden stöpa om vår civilisation.

Rent naturvetenskapligt är naturlagarna precis desamma nu som då. *Ingenting försvinner. Allting sprider sig.* Det är ”bara” skalorna som gör skillnad. *Normal-Johan* idag känner inte bara som *Plätt-Johan* igår av sådana återkopplingar som uppstått till följd av det lokala. Nej, *Normal-Johan* upplever också både de globala klimatförändringarna och de globala miljöförändringarna.

Därför måste *Normal-Johan* nu framför allt bli bättre på *storskaliga samhällsomdaningar*. Den förnybara energin från sol, vind och vatten firar stora triumfer tillsammans med tekniska lösningar som exempelvis solceller och vindkraftsverk, elbilar och värmepumpar, etc. Och fler tekniska lösningar kommer att se dagens ljus. Men i allra högsta grad behövs det också att vi utvecklar våra förmågor att omdana en civilisation *tillsammans*.

Hittills finns det inte så mycket som tyder på att det alls är möjligt. Det allra mesta kan snarare få oss att tro att det är omöjligt. Klimatförnekare och klimatrelativister trumpetar ut sina påstådda sanningar, Ryssland startar krig med all den klimat- och miljöförstörelse det innebär, och i Europa går just nu pengaflödena till upprustning i en skala som aldrig förr. Trots att de skulle behövs väl så mycket till klimat- och miljöomställningar och bistånd till dem som far allra värst av klimatförändringarna: de redan ekonomiskt fattiga människorna och de vattenfattiga (eller totalöversvämmade) länder som är

på väg att bli obeboeliga.

Att gå mellan det globala och det lokala är enkelt och synnerligen effektivt om det handlar om *enskilda* lokala företeelser. Satellitövervakning av skogsbränder är ett utmärkt exempel: larmet från satelliten går *genast*, ofta långt innan man ens i skogsbrandstrakten hunnit uppfatta någon brandrök. Räddningsinsatser kan därmed komma igång (nästan) *genast*.

Annorlunda är det med mer spridda fenomen som exempelvis koldioxidutsläpp. Även om man idag enkelt kan mäta vilka områden som släpper ut mest av vad, väcker sedan det internationella systemets larm bara svaga gehör på världsdel-, nations-, region- och lokalnivå. Och skulle eventuellt någon ledningsnivå någonstans till äventyrs försöka vidta åtgärder av erforderlig omfattning, har den svårt att överleva särskilt länge politiskt. Vi behöver allt mer av styrande *globala* ledningsfunktioner. ♪

Kapitel 7

Kunskap och trygghet

Själv frågar jag mig ofta vad jag *egentligen* vet. Alldeles, alldeles säkert. Det mesta vi tror oss ”veta” är rena rama efterapandekunskapen – sådant som vi snappat upp och som aldrig riktigt bearbetats i våra kunskapsgeneratorer. Det sitter som löv längst ut på grenarna på våra inre kunskapsträd och hänger garanterat löst i förhållande till alla andra kunskapslöv. Det är därför lätt att vara öppen för alternativ till dessa löshängande – förändringarna drar ju inte något annat med sig, det vill säga kunskapsträdet i övrigt kan finnas kvar, helt opåverkat.

Annorlunda är det med det som berör trädets inre delar, stammen och huvudgrenarna. Skulle jag ge upp dem, skulle jag ju behöva ompröva så oerhört mycket av allt det andra jag ”vet”. De grundmurade kunskaperna hänger samman, ofta dubbelriktat, och går att exemplifiera i det oändliga. Dem kan jag försvara som en lejoninna gör med sina barn.

Stackars alla dessa ivriga uppfinnare, till exempel, som försökt uppvakta mig med allehanda evighetsmaskiner

men utan att någonsin *visa mig* att de fungerar – de har inte med sina berättelser kunnat få min övertygelse på fall. Termodynamikens första och andra huvudsats är ju i det närmaste heliga för mig – dem omprövar jag inte med mindre än att jag möter något som absolut ursäkert motsäger dem.

Är då inte detta ett exempel på att jag inte är tillräckligt öppen? NEJ, säger jag, tvärtom – det är ju det som gör att jag kan vara tydlig, hålla ihop min tankevärld och något så när stå upp för det grundmurade.

"BETYDELSERNAS VÄRLD" - ETT ENDA GUNGLY

Varenda en av oss behöver kunna *vila* i sådant som vi är övertygade om håller i alla väder. Eller om jag tar till ett lite mer drastiskt sätt att uttrycka samma sak: "För att kunna vara lös i köttet måste man vara stram i skelettet!" Och ett stramt kunskapsskelett är en omöjlighet i den "betydelsernas värld" som människor hamnat i.

*Människorna gick in i betydelsernas värld
där betydelserna härskade allena.
Det var en ensam och onödig värld,
en värld för människor.*

*Dom gick ut ur paradiset och in i betydelserna,
beslutsamma som alltid.*

*Där slapp dom ta så mycket hänsyn.
Där fick dom hitta på allting själva.*

Ju fler gånger jag läser det, desto bättre tycker jag den (för mig) okända källan uttrycker själva kärnan i den rådande kunskapsförvillelsen.

Inte kan vi väl låta oss så förblindas av en av människorna egenuppfunnen värld att vi låter denna blindhet hindra oss från att snarast möjligt återvända till kunskapens lustgård, den där också Verkligheten erkänns och beaktas?! För återupptäckten av den krävs det både känslor och kunskaper – som startmotorer, som fixstjärnor och som vandringsstavar. 🧭

DEL 3. KUNSKAP OCH DEMOKRATI

DEN VÄSTERLÄNDSKA DEMOKRATIN vilar inte bara på fria val som hålls med jämna mellanrum. Den kräver också av politiska partiföreträdare att de ska kunna föra öppna faktabaserade samtal med varandra trots ideologiska skillnader. En sådan *samtalsdemokrati* kräver att *objektiva kunskaper* erkänns som gemensamma fixpunkter och att dessa kan slippa ständiga sofistiska (se sidan 111) misstänkliggöranden och krumbukter.

Själv tänker jag gärna kring samhället med utgångsord från det bokstavliga i engelskans *reasonable*, det vill säga *vad som alls går att resonera kring*. Det resonerbara förutsätter att man har en *något så när gemensam begrepps-bildning* och ett *inte försumbart överlapp i sina kunskaper*. Den nu existerande och framfusiga kunskapsrelativismen är därför inte bara ett elände i sig utan också ett hot mot själva demokratins kärna.

Kunskapsbaserade beslut och kloka politiska kompromisser kan väcka en tillit hos medborgare, det vill säga de kan ge de styrande en trovärdighet. När en *kommunikativ rationalitet* är inbyggd, blir det omöjliga möjligt, det vill säga då går det att upprätthålla den sköra livlinan mellan de styrande och de många människorna.

Samtalsdemokratien behöver också fria media, ett öppet kulturellt klimat och ett livaktigt civilsamhälle med många och olika mötesplatser. Dit räknar jag

självlklart fikasamtalen på arbetsplatsen och diskussionerna i bussen, tvättstugan och kassakön, till exempel. På alla nivåer behövs just det resonerbara för att samtalen ska leda vidare.

Men det resonerbara sitter inte alltid i högsätet, vilket Donald Trump är det kanske tydligaste exemplet på. Se gärna den amerikanska dokumentären ”Trump och lögnen som vapen” från 2022 (finns för närvarande på SVT Play under ”Dokument utifrån”). Där kan man följa hur Trump vrålljuger om det mesta, inte bara i de sakpolitiska frågorna utan också i sina fullständigt skoningslösa personangrepp, både i primärvalet och senare i presidentvalet.

Under sitt presidentskap lyckas han senare manövrera ut så gott som alla ifrågasättare inom det republikanska partiet. Och inte ens under och efter 6 januari-stormningen nyktrade hans partikamrater till i någon större utsträckning. Visst såg man att han satte sitt eget ego före både konstitutionen och demokratin, men ändå var det ytterligt få som höll emot. Det var (och är!) som om alla försök att hålla emot med rationella argument sugs ner i ett bakvatten i hans närhet.

Se det som en uppmaning till oss själva att försöka vara observanta på när någon politiskt missbrukar sin ställning genom att vederbörande:

- agerar kortsiktigt, främst för egen makt, vinning och valframgång
- ofta far med uppenbara osanningar men aldrig erkänner sina egna fel
- stoltserar med att misskreditera andra och gärna medverkar i drev mot meningsmotståndare
- driver igenom förändringar på rent politiska grunder trots obefintliga eller uppenbart felaktiga beslutsunderlag. ☹

Kapitel 8

Individuellt och gemensamt

Balansen mellan det individuella och det gemensamma spelar en avgörande roll både för individer och samhälle. Har du möjligen stött på Maslows behovspyramid tidigare? Den har snart hundra år på nacken men är fortfarande ett gott tankestöd. Den har sex nivåer.

Nederst finns det rent fysiologiska (behovet av vatten, mat, värme och skydd) och överst två nivåer för respektive det självförverkligande och det självöverskridande.

De tre nivåerna däremellan handlar alla *om det nödvändiga samspelet med **andra*** för att vi alls ska kunna utvecklas. *Vad händer om man – som i vår tid – gör egofixeringen så stark att man missar gemenskapsbehoven?* Jo, att självförverkligandet och självöverskridandet kraschlandar på de fysiologiska behoven. Då blir det pannkaka av alltihop. Och det är verkligen ingen vacker syn!

Ibland tror jag att det är just den kraschlandningen som tillsammans med kunskapsvilsenheten ligger bakom många av dagens samhällsproblem. Låt mig göra det hela

lite tydligare genom att i tanken återvända till 1950-talet och min barndoms hemby, Johansfors i Halland.

I JOHANSFORS PÅ 1950-TALET

Vad var det som möjliggjorde att både samtalsdemokratin och kunskapsutvecklingen så uppenbart var stadda i utveckling där och då men nu tar så mycket stryk? Jo, till exempel:

- Att efterkrigstiden undan för undan gjorde att fler och fler hade *lust* och *möjlighet* att vara med och lyssna, lära, läsa och göra sin stämma hörd där i närsamhället.
- Att närsamhället var överblickbart – man visste var man hade varandra. Somligt var uttalat (som till exempel att alla visste vem det var som var ”kommunisten” i byn – så kunde det vara med valhemligheten på den tiden), annat outtalat. Tänk bara på alla dessa underförstådda regler som styrde hur man skulle bära sig åt relativt varandra och som varje barn skolades in i *utan att det egentligen gjordes affär av det*. Det var så självklart att jag *hörde till* och att också *alla de andra hörde till*.
- Att det fanns ett uttalat överlapp mellan det som var ”rätt” nyss och det som var ”rätt” nu – utvecklingen gick inte så fort att människor inte längre *kände igen sig*.

(Jag tänker: kan överhuvudtaget en samtalsdemokrati existera om man i nuet upplever en större vilsenhet än hemmahörighet? Och hur många kan alls omfattas av en samtalsdemokrati – hur är den kommunikativa rationalitet funtad som bär över kulturgränser när många är inblandade?)

- Att det visserligen fanns subgrupper men att de alla hade så mycket överlapp att man något så när visste var man hade varandra och också i grunden respekterade varandra. Mycket handlade det nog om att man var så beroende av varandra att det inte fanns utrymme för något annat.

Själv visste jag redan som barn och senare som tonåring ungefär vad som var rätt eller fel, alltför radikalt, fullständigt oanständigt, etc. *Det mesta hade jag inte lärt mig utifrån lagstiftning eller förbud, det låg liksom i luften, det var något som både jag och alla andra skolades in i ...* Barn har långa öron. Och jag visste inte bara vad som gällde för mig själv utan också vad som gällde för honom och henne. Vilket kan göra all skillnad i världen för en demokratiutveckling genom samtal och gemensamma reflexioner.

Den ena visste vad den andra menade med orden, och det fanns också så mycket gemensamt bortom orden. Den upplevda verkligheten var något så när lika för de

flesta. Därmed fanns det också något att ta spjörn emot om man ville ha en förändring.

DEMOKRATIUTVECKLANDE FAKTORER DÅ

Redan denna lilla rapsodi visar hur det utmejslar sig nyckelord som kan vara användvärda också för utvecklingen från 1960-talet och framåt:

1. *Förändringstakten.* Vid en för låg förändringstakt blir det som när man cyklar för långsamt – man tappar balansen. Med en för hög förändringstakt blir det ett annat fel: då känner människorna inte längre igen sig utan blir vilsna. Inte bara var för sig utan också tillsammans eftersom de då förlorar *det där gemensamma underförstådda* som är civilsamhällets grund. Under 1950-talet var det gemensamma underförstådda högst påtagligt samtidigt som man hade en gemensam vittering på en framtid som skulle bli ännu bättre.
2. *Riktningen.* Till det gemensamma underförstådda på 1950-talet och några decennier framåt hörde att det fanns en *riktning* för den modernitet som de flesta människorna kunde relatera till och gillade. Så är det inte för det nu rådande postmoderna tillståndet. Det

har ingen riktning överhuvudtaget. Det finns bara många nu:n som uppmanar till omedelbar tillfredsställelse och därtill en nostalgi som gör om det förflutna till något annat än vad det var. När sedan inte ens det egna livets strävan går att greppa eftersom räntor, elpriser och börsen är så mycket viktigare för den framtida ekonomiska tryggheten än det idoga månadssparandet – var kan man då finna en ro och en tillfredsställelse?

3. *Närsamhället.* Det fanns uttalade minisamhällen eller halv-offentligheter, det vill säga sådana närgemenskaper med självklara egna regler i vilka man dryftade också storsamhällets händelser och trender. Inte på "herrarnas sätt" utan människor emellan, barn och vuxna, män och kvinnor. Det var där de samtal fördes som idag främst sker i sociala medier. Dock med väsensskilda förutsättningar eftersom nätsamtalen sker mellan individer som svårigen kan ta med sig sina närsamhällen in i nätgemenskaperna.
4. *Det ständiga kommunikativa lärandet.* Också för kreativitetens skull hade lärandets basfundament, *härmining* och *betingning*, en trygg spelplan där i det halvoftentliga. Jämför gärna med hur sidlinjer och linjedomare genom sina markeringar tydliggör när

man kommer utanför – utan regler och domare blir det helt enkelt ingen match.

I Johansfors utgjordes det motsvarande av tydliga inlyssnade regler kombinerade med sådana vardagliga sanktioner som liksom bara fanns där och som man inte pratade om. Allt detta skapade en rimlig balans mellan jaget och gruppen. Och en *respekt* som bara kan uppkomma om man varenda dag får uppleva att *gemensamma regler är till för att efterföljas*.

5. *De mellanmänniska reglerna i minisamhället* var minst lika viktiga som *de juridiska reglerna i storsamhället* – i det lilla övades och utvecklades och pånyttföddes den kommunikativa rationaliteten. Hela tiden.

6. *Tilliten till att det kommunikativt rationella inte kunde utsättas för obegripliga revolutionära kast*. En sådan tillit går inte att förena med något så otänkbart som att ett betygssystem i skolan skulle kunna ändras utan att detta förgåtts av en *lång* förankrande beredningsprocess. Lika otänkbart var det att livsförnödenheter (som till exempel elektriciteten nu 2023) ena dagen skulle kunna ha en minustaxa och den andra en skyhög taxa. Rationellt var och är det att en kostnad måste stå i paritet med det faktiska bruksvärdet. Allt annat är kommunikativt irrationellt.

7. *Det sunda förnuftet* i en samtalsdemokrati har en uttalad närhet till det kommunikativt rationella. Båda bygger på att man något så när kan förstå sin omvärld emotionellt, kulturellt, drivkraftsmässigt, ekonomiskt, ... Det handlar inte om att man tvunget behöver tänka *lika* men man behöver förstå hur den andre resonerar. Och ge sig tid att göra det.

8. *Kopplingen mellan grundläggande rättigheter och grundläggande skyldigheter*. Den var liksom mycket annat inget man ens pratade om, där i Johansfors. Den var bara självklar. Troligen till en del beroende på att gemenskaperna till allra största delen var platsbundna. Även om film, radio och efterhand TV också då bjöd på alla dessa förebilder och skräckexempel, så var de inte *verkliga alternativ* för hur vi skulle kunna leva våra liv i Johansfors.

9. *Att det är medborgare som bygger samhället, inte väljare*. Johansfors var *vår* by, det var *vårt* samhälle. Mot bakgrund av det tycker jag att det är både genant och förminskande att numera både politiken och media kallar medborgare för just ”väljare” och behandlar oss medborgare som sådana. Inte bara inför valdagen utan också mellan valdagar duggar ”väljarundersökningar” tätt, och som mått på en välfungerande

demokrati används ofta den andel ”väljare” som faktiskt går och röstar på valdagen. Men detta är ju blaha blaha jämfört med att självklart *höra till* också alla de andra dagarna, det vill säga att vara *medborgare*. I Johansfors gick förresten ”alla” och röstade, för det hörde till det underförstådda ”så gör man!”

10. Att inte reduceras till konsument. Ännu ett exempel på hur orden styr tanken (och tanken orden). Att få vara både medskapare och medarbetare, det vill säga medborgare, är något helt annat än att vara konsument av det som andra tillhandahåller. Det fanns förstås också en massa samhälleliga fel i den svenska landsbygden på 1950-talet. Men att vi var närmare samtalsdemokratien då än vad vi är nu, det är jag övertygad om. Detta trots all den utvidgning av kunskap som senare gjorts via folkskola, folkbildning, gymnasier och universiteten och som borde gjort oss bättre på att både tänka och göra själva och att tänka och göra tillsammans.

NU

En av de större förändringarna mellan ”då” och ”nu” ligger i den nya offentlighet som utgörs av vår samtids ”plattformar”. Bakom dessa finns det inga samhällsaktörer och heller ingen ambition att bidra till lösningar på samhällsproblem. Det är inte ägarna som fyller plattformarna med innehåll; det gör användarna. Med resultat att det inte främst är lösningar på problem för individer och samhälle som kommer fram, utan kanske oftare det motsatta: polarisering och invektiv.

Plattformarna har genomgått en sorglig kräftgång. De allra första baserades på gåvoekonomin – det var ju så fantastiskt att ”allt” kunde göras tillgängligt gratis, och att så många vill bidra med så mycket! ”Alla” hjälptes åt. Fast efterhand blev det uppenbart att viss finansiering krävdes för att vidareutveckla verktyg, underhålla innehåll, etc. Plattformsägarna blev då allt mer annonsberoende. Till en början var det uthärdligt för användarna, det vill säga man vande sig, ungefär som man kan vänja sig vid reklam-TV. Men värre blev det när plattformarna tvingades visa sig lönsamma också på kort sikt. Där är vi nu. Din roll som användare har förändrats från att vara medskapare, medborgare och medhjälpare till att främst bli presumtiv konsument.

Reklamfinansierade kanaler hör sedan länge till vardagen och också de kan när de är som bäst bidra konstruktivt till det offentliga samtalet. Men dessvärre är de fria att snedvrida sitt informationsflöde nästan hur mycket som helst.

Fox News utgör en av de förskräckande ytterligheterna och går från överdrift till överdrift i sin hämningslösa ambition att driva främst de egna agendorna. Just i år kom man till vägs ände när man var tvungen att göra en förlikning med rösträkningsföretaget Dominion till en kostnad av åtta miljarder dollar, det vill säga nittio miljarder svenska kronor. För vad? Jo, för att slippa stå till svars i en formell rättegång för alla de program och inslag som de sänt där de *medvetet* ljugit om att rösträkningsmaskiner hade varit riggade till Trumps nackdel.

Sådant ska man verkligen inte kunna göra ostraffat, för i en demokrati måste man ju kunna lita på ett valresultat. Punkt. Varför skulle man annars gå och rösta? Men förlikningen kan dessvärre inte utplåna misstanken om att val kan riggas. Den har satt sig nästan som en reflex, ett mem, i många människors huvuden. Också i andra länder än USA.

Den individuella yttrandefriheten finns i alla fall kvar och var och en tillåts mer än någonsin förr ensidigt få vråla ut *sin* "sanning". Dessvärre medför det långt ifrån

alltid att det gemensamt konstruktiva förs vidare. Resultatet blir snarare det motsatta: att man hamnar i en sörja av allas misstro gentemot allt och alla. I det läget kan demokratin inte längre leverera hållbara lösningar på samhällsproblem. Och gör den inte det, försvinner våra förväntningar.

Demokratin är skör. Den kan inte som religionerna hänga upp sin existens på en gud och inte heller som enväldshärskarna styra i kraft av något våldsmonopol. Den har faktiskt inget annat att falla tillbaka på än sig själv. Det vill säga: levererar den inte, har den inte längre något existensberättigande.

DEMOKRATIMOTVERKANDE FAKTORER NU

Om kunskapsöverlappet människor emellan hela tiden minskar, det vill säga om min kunskap till slut blir bara min och din bara din, hamnar vi fjärran från varje form av samtalsdemokrati. Och också fjärran från det existentiellt övergripande i den gemensamma tron på att det alls går att *förstå tillsammans*.

Nätplattformarna

Vid sekelskiftet omkring år 2000 trodde många av oss att plattformar *genom sin horisontalitet* konstruktivt skulle kunna medverka till demokratin. Nästan alla kan ju faktiskt läsa och skriva och skulle nu kunna komma till tals och presentera den verklighet de upplever. Men på en otyglad plattform tenderar det mest spektakulära och ovederhäftiga att bli det mest klickade, till glädje främst för finansieringen av plattformen. För att en plattform ska kunna *leda tankeutbytet i riktning mot kompromisser, samverkan och ansvarstagande* behövs det algoritmer som styr mot detta.

Medan själva meningen med samhället är att det ska skapa *resultat* till gagn för medborgare och framtiden, är själva meningen med plattformarna en helt annan: att bara *skapa aktivitet*. Ju mer skärmtid och ju fler klick, desto rikare blir plattformarna. Och desto mer fragmentiserad blir tillvaron för dess användare.

Lite i skymundan har också plattformstillvaron lett till att samhället och dess institutioner börjat misstänkliggöras. Får omvärlden veta att någon hör till "etablissemangen" blir vederbörande automatiskt misstänkliggjord för att vara någon som bara odlar sina egna intressen och inte bryr sig om sin nästa.

En renässans för sofismen och sofisterna

Sofisterna börjar ta över allt mer i beslutande politiska församlingar i dag, både på nationell, regional och lokal nivå.

Den ursprungliga *sofismen* drevs av en grupp lärare och intellektuella i antikens Grekland under 400- och 300-talet f Kr. Sofisterna var skickliga talare och argumenterade för att kunskap och sanning var något både *relativt* och *subjektivt* (jämför resonemangen kring postmodernism på sidan 75). De betonade vikten av att kunna övertyga andra människor genom retorik och retoriska knep, *oavsett om åsikterna var sanna eller inte*.

Dagens partiledardebatter är alltså inget nytt under solen. De är snarare så genant sofistiska att de knappast går att förena med vare sig kunskaps- eller demokrati-ideal. Eller vad säger du efter att ha läst följande utdrag ur Wikipedias framställning om sofisterna:

"Människan kan ingenting veta. Allt växlar och förändras. Alla våra förnimmelser, särskilt sinnesintrycken, är därför sanna endast i det ögonblick vi upplever dem och för den som upplever dem. Människan är måttet för allt, för det varande att det är, för det inte varande att det *inte är* ... Skulle det finnas något ytterligare, så kunde vi inte ha kunskap om det, för vem garanterar att de intryck tingen gör på våra sinnen överensstämmer

med själva tingen, som är utanför oss? Om något ändå verkligen skulle finnas, så kunde det inte sägas, för orden kan mycket väl ha olika betydelse för olika människor.”

Själv säger jag bara ett: ”hm!”. ☹

Kapitel 9 Privat och offentligt

Förr fanns det en tämligen distinkt åtskillnad mellan det privata och det offentliga. Faktiskt samma åtskillnad som den som är grundläggande för Kants definition av upplysningen. Därför (och för att den är så *bra*) tar jag mig friheten att upprepa den:

- *Upplysningen* är människans *frigörelse* från hennes *självpåtagna omyndighet*.
- *Omyndighet* är människans *oförmåga* att använda sig av sitt förstånd *utan ledning* av någon annan.
- *Självpåtagen* är denna omyndighet när orsaken *inte* är bristande förstånd utan bristande *beslutsamhet* och *mod*.

Som individer kan vi ju på egen hand försöka frigöra oss från våra självpåtagna omyndigheter och börja mejsla fram våra ställningstaganden och åsikter. Och som medborgare är det vår rättighet och skyldighet att gå in i det offentliga samtalet och där argumentera för vår position. Gör vi inte det är det som om också medborgarskapet är borta.

Det är övergångarna mellan att å ena sidan ”bara” vara privata och att å den andra agera som medborgare i det offentliga som kräver att det i mellanrummet existerar just en *offentlighet*. Nyss dominerades mellanrummet av en journalistik, debatter och böcker som för det mesta hade åtminstone någon grad av anständighet. Men nu är det som om svallvattnet från plattformarna spolar bort det mesta av denna, och nuet, egotrippningen och kunskapsrelativismen får härska ostörda. I egna majestäter och som ett gatans parlament.

Inget motsäger då uppfattningen att ett hugskott/en lögn är (minst) lika god och lika berättigad som sådant tankegods som är välunderbyggt, provat och rationellt. Kvar finna bara en halvoffentlig och fragmentiserad rundgångskommunikation. Åtminstone gäller detta för Twitter, Facebook, Reddit och TikTok. Med Youtube är det annorlunda. Där kräver de enkelriktade bidragen så stora insatser av sändaren att det hela snarast blir som ett enda stort folkbibliotek. Med ett utbud som ett folkbibliotek aldrig någonsin hade kunnat drömma om.

I rättvisans namn ska det sägas att de sociala medierna inte hade kunnat få de effekter de fått om de inte föregåtts av ett redan tidigare urholkat samspel mellan det offentliga och det privata. Av ungefär samma skäl som att Trumps ödesdigra uppmaning till sina anhängare aldrig skulle kunnat leda till att de i ilska stormade

Kapitolium den 6 januari 2021. Det grundläggande var att det redan dessförinnan hade funnits en stor besvikelse. Denna hade i sin tur byggts upp under decennier av en politisk elit som hade fått majoriteten att hysa mycket större förväntningar på systemet (och dess institutioner) än vad dessa kunnat leverera.

Även i Sverige har samspelet mellan medborgare och styrande politiker och tjänstemän vittrat under en lång period, samtidigt som tjänstemannasektorn/administrationen har vuxit extremt, både vad gäller omfång och makt.

De grupper som tidigare främst stod för *service* till dem som utförde de egentliga verksamheterna har undan för undan tillskansat sig tidigare otänkbara *initiativföreträden* och *ledningsfunktioner*. I skydd av styrelsebeslut bereder de numera inte bara ärenden och verkställer inte bara beslut utan har också fått en stor egenmakt.

Låt mig här bara som ett exempel ta upp sammanläggningen av universitetssjukhusen i Lund och Malmö år 2010. Motståndet var stort. Det *fanns* professionellt väl fungerande *och* samverkande enheter. Varför ändra sådana vinnande lag när argumenten för stordriftsfördelar var så ihåliga och skälen emot var så starka? Protesterna blev minst sagt starka men ändå både togs och genomfördes besluten.

Såren av den processen är ännu inte läkta nu mer än

tio år senare. Medicinhistoriska sällskapet i Lund började därför år 2022 leta efter vilka *beslutsunderlag som egentligen fanns för beslutet då när det begav sig* – de ville nämligen skriva om detta i sin årsbok 2023. Och de *kommer* att skriva om effekterna av sammanslagningen men inte om beslutsunderlagen. Dessa är nämligen stämplade som ”arbetsunderlag” och därför inte arkiverade.

Jag säger bara ett enda stort ”Va?!”. Ska man inte ens retroaktivt kunna *lära sig något* av begångna misstag? Det hela är extra absurt eftersom det drabbade så många patienter och professionella inom en verksamhet som i varje led *enligt lag* ska vara grundad i vetenskap och beprövad erfarenhet. Likväl kunde administrativa aktörer i tyst samspel med politiken genomföra sådana förändringar som varken vilade på vetenskapliga argument eller beprövad erfarenhet och som för de berörda enheterna framstod som en enda katastrof grundad på *lösryckta och oförankrade idéer*.

DET LILLA OCH DET STORA

Tveklöst har samtalsdemokratin stora och omedelbara fördelar i den lilla skalan som till exempel i en familj eller i en ideell grupp där alla vill varandra väl, sitter i samma båt och helst av allt vill hjälpas åt att finna bästa

möjliga lösningen på ett problem när något sådant uppstår. Men i ett större sammanhang?

Jag associerar till vad författaren Selma Lagerlöf skrev i en essä när hon skulle dra sitt strå till stacken vid införandet av kvinnlig rösträtt och representation i riksdagen. Hon tog då upp *hemmen* som kvinnornas revir och *nationen/samhället* som männens. Och markerade att det faktiskt *fanns* lyckliga barn i lyckliga familjer, det vill säga inom kvinnornas domäner, men att hon inte kände till en enda nation/ett enda samhälle som var lycklig(t). Just detta sätt att ställa kvinna mot man känns knappast dagsaktuellt. Men varför inte fundera på det utifrån skala i stället?

Går du tillbaka till mina tio punkter utifrån en by på 1950-talet (se sidan 102) är det uppenbart att samtalsdemokratin då fungerade inte bara i hemmen utan också på bynivå. Men det gör den garanterat inte i en medelstor svensk stad av idag, och det är tveksamt om den ens gör det på mellannivåerna, det vill säga i offentligheterna i byar, kvarter och stadsdelar.

De kooperativ som finns på mellannivåer är förresten märkvärdigt nog mer styvmoderligt behandlade i Sverige än i andra länder. Det är som om vi genom att i många år ha haft vår gemensamma framtidstro koncentrerad till nationsnivån varit blinda för de många halvoffentliga mellannivåer som är nödvändiga för konkret samspel

och ömsesidig återkoppling.

För att återerövra och vitalisera demokratin behövs det återigen medborgare som känner och tar ett ansvar för sitt lokalsamhälle. Åsiktsmässigt eller yrkesmässigt kan var och en vara förankrad i sitt sammanhang, men genom att de ofta träffar på varandra utifrån samma rumsliga förankring blir det inte oöverstigligt svårt att genom ärliga kompromisser driva utvecklingen framåt. I det lokala går det helt enkelt inte att låtsas som om verkligheten inte finns. Där är själva lokalkunskapen otvetydigt en av de närvarande aktörerna vid ett samtalsbord.

I Sverige har vi rusat bort från landsbygden och gjort om småstaden till ett ”fucking Åmål”. Så annorlunda gentemot både Norge och Danmark. I Norge har man i alla tider satsat på en levande landsbygd, det vill säga underlättat för att det ska gå att *leva* också i ödemarken (kanske delvis för att alla norrmän så gärna vill gå ”på tur?”).

I Danmark härskar – dess överdimensionerade huvudstad till trots – en föreställning om att det goda livet är det som levs i den *lilla staden* så som den skildras exempelvis i TV-serien Matador. Kan detta vara en av anledningarna till att den danska demokratin verkar så mycket mer vital än den svenska, franska eller brittiska?

TEKNIKENS PLATS OCH INVERKAN

Den utbredda teknologianvändningen i vår samtid påverkar oss också på andra nivåer än de enskilda prylarnas, datorspelens och Excel-arkens. *Teknologin hör (liksom kunskapen) till det som gör ett samhälle varaktigt. Artefakterna* (det manifesta av människor skapade) styr oss varenda dag.

Efter att hela mitt yrkesliv ha arbetat på teknisk fakultet vågar jag säga att: *Ingenting styr en utveckling så hänsynslöst som en uppbyggd infrastruktur. Därför är det främst genom förändringar i infrastrukturen som man kan påverka framtiden.* En befogad fråga är därför: vad är det för större ekonomiska infrastrukturbeslut som tas/inte tas just nu, och vad talar de om för oss om vår framtidstro?

Bara den teknik kan få fotfäste i en kultur som är kulturellt acceptabel. Att det inte fanns något internet när jag växte upp handlar mot den bakgrunden inte bara om att det då inte fanns några datorer eller nätverk. Ännu viktigare var att en fritt sökande människa på 1950-talet var i det närmaste otänkbar. Det var som om både kulturen och skolan förbjöd den.

Det som fanns och som var legitimt var *sändare*, det vill säga lärare, experter och andra auktoriteter inklusive uppslagsverk, och *mottagare*, det vill säga elever, studenter och lekmän. Men femtio år senare, det vill säga år 2000,

var det redan accepterat och i vissa kretsar till och med eftersträfvansvärt och kreativt, att även vara en *sökande* människa. Lätt att vara sökare var det dock inte förrän internet kom. Och resten är som det heter historia.

Numera firar den sökande människan ständiga triumfer men hen behöver ju också återkopplingar för att det ska bli någon kommunikation värd namnet. Att ropa ut i tomma intet och bara få svar på detaljfrågor är inget vi längre kan känna oss nöjda med. Hela tiden vill vi hitta sammanhang, ju stabilare desto bättre.

Det är genom sammanhangen som vi bibehåller och ökar vår lust och våra förmågor att fortsätta söka. Den senaste i raden av återkopplingsteknologier är chatboten. Själv behöver man bara ta upp ett samtalsämne med den och vips går AI:n in och presterar. Med synnerligen varierande resultat än så länge – den går förstås inte att *lita på*, man måste själv ha *det kritiska ögat*. Men det ändrar inte att den kan fungera som en ny lekkamrat. 🧙

Kapitel 10

Demokratins implosion?

Jag tror vi är farligt nära en post-demokrati-era. Redan har post-sannings-demokratin fått en skrämmande normalitet och det har gått på nästan ingen tid. Trots att den uppenbart levererar lösningar som man redan på förhand (genom det bristfälliga beslutsunderlaget) vet är fel. Och trots att den samtidigt leder till att alla misstror alla och allt, och att särskilt etablissemangen på förhand är misstänkliggjort.

För mig finns det ett vägskäl här: jag är beredd att fortsatt arbeta för samtalsdemokratin (på fint språk: den deliberativa demokratin) men *inte* för post-sanningsdemokratin. En demokrati som har öppna val och majoritetsstyre som sitt enda kriterium är ingen garant för ett demokratiskt styrelseskick, inte ens vad gäller att kunna garantera alla medborgares mänskliga rättigheter. Att ge antidemokrater tillgång till en maktapparat som successivt byggts upp inom samtalsdemokratin är för mig mer av en mardröm än en dröm.

När nya makthavare ifrågasätter public service och rättssystem, gör skillnad på folk och folk, snabbt driver igenom olika regler och bestämmelser, inte vill låta sig hindras i sin maktutövning av formella bestämmelser, förnekar stora hot och påstår att man är på väg mot en ny och bättre tid (ett nytt och bättre Sverige?), då agerar de inte bara som sanningsförnekare utan också som sofistikerade utrensare. Så skedde för övrigt med många experter och akademiker inom åtskilliga administrationer i USA under republikanskt styre.

I Sverige duggar det numera tätt mellan uppsägningar av generaldirektörer för statliga verk och myndigheter. En regering kan visserligen fritt göra sig av med så många myndighetschefer den vill. Men den kan inte svära sig fri ifrån att den då också påverkar maktbalansen mellan den politiska makten och den opolitiskt kunskapsbaserade med uppdraget att bevaka och påverka utvecklingen inom det egna ansvarsområdet och medverka till kunskapsbaserade samhällsbeslut.

När chefen för Strålsäkerhetsmyndigheten fick stiga åt sidan våren 2023, gick det inte att hänvisa till att hennes förordnande gick ut (dit var det fortfarande två år). Inte heller väntade man ut tillsättningsprocessen av en ny ordinarie chef. Allt skedde utifrån en oförblommerat öppen motivering: ”I arbetet att få mer kärnkraft på plats så fort som möjligt behövs det en myndighet

som förmår att snabbt, effektivt och med hög kvalitet hantera flera ansökningar om nya reaktorer parallellt.”

Nog signalerar utbytet av generaldirektör att man med maktens medel tänker se till att strålsäkerhetsöverväganden inte längre får den förstastatus de tidigare haft. I mig väcker det här ett starkt obehag, både som den medborgare och den kärnfysiker jag är. Främst kanske för tystnaden kring det hela. Inte ens den granskande journalistkåren har gjort någon större sak av uppsägningen. Inte heller har det brutit ut några massdemonstrationer. *Det är som om vi vant oss.* Vilket vi *inte* borde göra.

Psykologen och förintelseöverlevaren Hédi Frieds ord ”ni får inte vänja er!” har en stark genklang också i kunskapssammanhang. Vi *får* inte vänja oss vid en pågående nedvärdering av kunskapens roll i en faktisk verklighet. Och det för mig tillbaka till sommaren 2018 då jag läste den amerikanska toppolitikern Madeleine Albright ”Fascism. A warning.” En lista av hennes viktigaste nedslag satt sedan på kylskåpet hela sommaren, och jag stannade ofta till inför dem. Här följer mitt urval och egna kommentarer.

MADELEINE ALBRIGHTS FASCISMVARNING

Varje fascismvåg tonar fram med sina egna särdrag och profiler. Ändå är de lika som bär vad gäller att:

- Dyka upp när det finns ett vakuum – och utnyttja det! Fascismen agerar alltså, tänker jag, tvärtemot det som Aristoteles benämnde ”horror vacui”, naturens rädsla för vakuum. Den ser sin chans just i tomrummet och kastar sig över det. (Jämför exploateringen av den plötsliga migrationsvågen i Sverige).
- Väcka mångas känsla av att höra till en mäktig våg, en som kan omforma historien, i allt väsentligt via den store ledaren – ”att det äntligen finns någon som ’vet.’” Ofta sker det i ett läge där tilltron till demokratiska institutioner redan hunnit minska (i USA hade tilltron minskat från 70 procent under tidigt 60-tal till 20 procent år 2016).
- Exploatera de många människornas önskan att leva mer meningsfulla liv. En sorts profan evangelism, alltså, som via försåtliga trevare griper tag i individer. Inledningsvis medkännande och vädjande till känslor utifrån ett förlorat krig eller en utbredd arbetslöshet eller upplevda förödmjukelser för egen del eller för nationens.

- Förvandla sig till omnipotenta despoter. När hen väl vunnit makten, vet den starka ledaren och hens närmaste krets bäst i alla lägen och handlar efter eget tycke utifrån omnipotens och maktfullkomlighet. Plötsligt är de inte längre katalysatorer för andras intressen utan ensidiga härskare. Som gör anspråk på att kunna tala för en hel grupp/ett helt land, ta till vilka metoder som helst (ändamålen helgar medlen) och vara totalt likgiltiga för att också oliktankande måste få ha sina rättigheter.
- Peka ut syndabockar och hetsa grupper mot varandra. Fattig mot rik, ursprung mot ursprung.
- Inpränta i alla att de ska stänga sina hjärtan för medlidande.
- Använda sig av propagandistiskt spam, det vill säga upprepa ett budskap om än aldrig så lögnaktigt så många gånger att det till sist framstår som en sanning. Eller på så kallat nyspråk: en uppsättning ”alternativa fakta”. Men en lögn är aldrig ena sidan av historien – en lögn är alltid bara en lögn.
- Fränt attackera den fria pressen och mediavärlden och försöka underminera dess blotta existens.

Institutioner är viktiga för demokratins utövande och bevarande, och Albright noterar i sin bok hur just USA:s institutioner hörde till det som Trump svartmålade: domstolarna, FBI, valen som han påstod var riggade och pressen som han såg som partisk och snedvriden. Han försökte också få sina landsmän att känna sig som offer för de USA-förhandlare som bara "gett" till andra länder (jfr hur SD numera hävdar att Sverige bara viker ner sig för EU).

Trump's hävdande av "America first" hade ett kort-siktigt fokus för han tog inte med i beräkningen de långsiktiga effekter detta kunde få för USA. Omvärldens (Tysklands, Frankrikes, Japans och Sydkoreas) tilltro till USA:s president sjönk från dryga 80 procent före Trumps presidentutövande till dryga 10 procent när Albright-boken skrevs. Dessutom skapade själva valet av Trump en misstro gentemot den amerikanska befolkningen och mot USA:s demokratiska system: kunde detta ge ett sådant resultat, förtjänade det då att till varje pris försvaras?

Madeleine Albright pekar ut Donald Trump som USA:s första antidemokratiska ledare och som den som själv ofta hyllar andra ledare just när de försvagar demokratiska institutioner. Han var förresten på resa österut i samma veva som jag skrev ovanstående reflexioner och skulle då i ett svep möta EU:s ledning, Theresa May och

Vladimir Putin. Trump uttryckte sina förhandsbekymmer inför detta men sa samtidigt att "det här ska vi klara" och att "mötet med Putin blir det lättaste." Då tänkte jag bara ett: "hm". En gång till.

Albright har alltid varit mer aktör än tillbakalutad filosof. Starkast grep hon fatt i mig när hon i boken återger hur en välutbildad tysk man hade beskrivit sin upplevelse av framväxten av det tredje riket (mitt utdrag och min översättning):

"Tro mig, att genomleva denna process är ingalunda liktydigt med att man märker vad som sker. ... Varje steg kan vara så litet, så oviktigt, så välmotiverat, då och då till och med framsagt med ett beklagande, att man inte riktigt ser hur helheten utvecklas från dag till dag. Det är ungefär som för bonden som på dagsbasis inte kan se hur säden växer.

Men så en dag är det som om alla ens egna principer hinner ifatt en. Bedrägeriet har gått alltför långt, och det kan vara en mindre händelse som får hela ens föreställningsvärld om det pågående skeendet att kollapsa. I mitt fall hände det när jag hörde min egen lille pojke säga 'judesvin'. I ett sådant ögonblick är det som om allt ändras mitt framför ögonen på en. Men det kan vara på tok för sent." ☹

DEL 4.

UPP TILL KAMP!

*"Det började som en skakning på nedre däck.
Den fyllde oss väl mer med häpnad än med skräck.
Vi förstod aldrig riktigt orsaken till att fartyget
sprungit läck.
Man hade sagt oss att detta var världens
modernaste, osänkbara skepp."*

MUSIKERN OCH TEXTFÖRFATTAREN Mikael Wiehe får här de första orden, och jag hoppas du kan höra melodin i ditt inre. Nynna gärna med och tänk då inte bara på Titanic utan också (bildligt) på mänsklighetens kunskapsskepp och då särskilt det västerländska.

Här gick vi och inbillade oss att vi hade ett skepp lastat med kunskaper som successivt utvecklats och lagrats sedan urminnes tider, ett skepp som var *osänkbart* eftersom det vilade tryggt i vår del av mänsklighetens hav! Och vi var alldeles övertygade om att det hade ett dubbelbottnat skydd mot förlisning!!

Vi hade för oss att ett av skydden hade uppkommit och konsoliderats genom att generation efter generation i sitt möte med bildnings- och utbildningsinsatser samtidigt också hade fått en känslobaserad relation till kunskapen. Att man skulle känna in i mörger att kunskap var något som man skulle vara *rädd om, skydda, ta hand*

om, utveckla, ha respekt för och använda. Så att man därför med glädje skulle utöva sin *bärkraft* för att hålla kunskapens skepp uppe.

För hur skulle det annars gå för de egna framtida barnen, skulle inte också de få se fram emot att börja skolan när det var dags för det? Och lära sig inte bara multiplikationstabellen, somligt ur Sveriges historia och grunderna för fotosyntesen utan också mycket, mycket mer?

Det andra skyddet menade vi låg i båtlasten, det vill säga själva kunskapen. Visst omlagras och nyutvecklas den hela tiden, och visst ökar den hela tiden i omfång. Alldeles obändigt och ofta exponentiellt. Men ändå blir den bara *lättare att bära*, vilket sägs ut redan i Havamal: "Ingen börda bäres så lätt som mycken kunskap."

Nu vet vi att vi var för säkra. Skakningen på nedre däck är här, vår egen häpenhet och oro likaså. När jag vädrat mina reaktioner på kunskapsrelativismen under föreläsningar, i krönikor och i poddar, har jag mött många som är just häpna och oroliga. "Det liksom bara händer!", säger de och varnar för att det går allt fortare.

Så vad *var* det då som gjorde att så många människor så glatt gick in i betydelsernas värld där betydelserna härskar allena och där människorna slipper ta så mycket hänsyn till fakta utan kan hitta på allting själva? Det har jag resonerat om i både Del 2 och 3 i den här boken.

Men förklara det kan jag *inte*, för jag tycker själv att det är rent obegripligt.

Kanske är inte heller det mångfasetterade ursprunget så viktigt – i varje fall är det garanterat inte lika viktigt som framtidsfrågorna. Kommer det rådande virrvarret av antikunskapstrender att självläka? Eller går det i alla fall att bota? Eller lindra? Eller kan vi åtminstone utveckla några tröstmedel?

Jag vet inte. Jag vet faktiskt inte. Det finns ett talesätt som säger att det inte är människovärdigt att ge upp. Själv skärper jag det gärna ytterligare till att det faktiskt *inte är mänskligt* att ge upp. Inte kan vi sluta tilldela kunskapen den särställning den har rätt till och som vi alla har en sådan oerhörd nytta av?

Nu gäller det att mobilisera *mot* kunskapsföraktet och därmed *för* framtiden och framtidshoppet. 🍄

Kapitel 11

Till samverkans lov

Kanske är det *nu, just nu*, eller åtminstone *strax* som många vill engagera sig för kunskapens skull? Så många att det kan bli en folkrörelse? I så fall vill jag säga som Florynce Kennedy, amerikansk advokat och aktivist under större delen av 1900-talet, sa: "*Don't agonize, organize!*", det vill säga "*Vändas inte, organisera er!*". (Säkert är det ingen slump att också exempelvis Nancy Pelosi, en av de mest strategiska Trump-motståndarna, sagt det samma många gånger och handlat därefter.)

Organisera sig kan man göra på så många sätt. Ett är att samlas kring och vidareutveckla ett antal konkreta *hållpunkter*. Metodiskt tror jag det är bra att börja med en *bredsåning*, det vill säga en mångfald av olika ansatser, eftersom vi inte kan veta var den starkaste växtkraften går att finna.

Vissa av de idéer jag presenterar nedan kommer att falla på hälleberget och kanske aldrig mer dyka upp. Andra kan råka hamna i god jord, och då blir det däri-från som det hela sedan sprider sig. Kanske kan någon

av mina uppmaningar rentav bli viral?

Resultatet av detta skulle kunna mota Olle (tjuren) i grind och få många tokerier och dithörande tokstollar att bara dunsta. Så att de inte längre med sitt drag under galoscherna kan fortsatt underminera det viktigaste kulturarv du har fått: KUNSKAPEN.

Har du förresten tänkt på att detta gäller framåt också: att kunskapsarvet från vår tid kan bli vårt viktigaste bidrag till framtiden?

Nu till verket. Jag tänker *inte* låta Michael Wiehe få sista ordet med Titanics slutstrof om att ”vi går till botten där vi står men flaggan, den går i topp”.

Gå till botten där vi står, det ska vi garanterat *inte* göra. Men ”flaggan, den går i topp”, åtminstone hos mig, om en eller flera av mina tolv *uppmaningar till handling/calls for action* nedan slår rot hos dig. Det gör den också om du inspireras till att själv formulera en trettonde eller fjortonde uppmaning – och delar den med oss andra.

Det behövs förstås också andra grepp än bara ord och ord, sida upp och sida ner, så därför tänker Robert Nyberg och jag försöka ge de här idéerna en spridning också på nätet. *Tänk om den svarta humorn* rentav kan *synliggöra hur nakna kunskapsförnekarna är, alla sina skenfäktningar till trots.* 🙄

Kapitel 12

Mina tolv uppmaningar

Här följer nu tolv fristående förslag med dithörande bilder. De handlar alla om (förlåt upprepningen!) att vi ska vara *rädda om kunskapen, skydda den, ta hand om den, utveckla den, ha respekt för den och använda den*. Det vill säga *inte* nonchalera den, relativisera den, håna den eller misstänkliggöra den utifrån sådana påståenden som att det bara är ”etablissemangen” som talar. Eller hävda att den så kallade alternativa sanningen är minst lika bra eller bättre än den vetenskapligt vedertagna.

Alla förslagen nedan är till för att du ska få lust att både reagera och agera. Avanti!

1.

BEMÖT "ALTERNATIV" RESONERARNA!

Det som stör mig mest för närvarande är att vi ännu inte kommit på hur man bäst kan bemöta Trump-folket (i dess vidaste bemärkelse). Det är som om vi fortfarande främst är överraskade av att våra gamla strategier med sin bas i det resonerbara inte fungerar gentemot kunskapsförnekarna. Gång på gång står de där som de kortsiktiga vinnarna medan de som försöker tillämpa den kommunikativa rationaliteten bara alltför lätt hänas bort. Hög tid att vi lär oss motverka det och slutar vika ner oss.

Exempel på åtgärder:

Se här en uppsjö med förslag på hur du bäst kan bemöta kunskapsundergrävare när du träffar på dem, och på så sätt samtidigt bidra till försvaret av en vetenskaplig kunskapssyn:

- Framhåll att det inte är en svaghet men väl en styrka för kunskapen att den ständigt omprövas med vetenskapliga metoder (jämför sidorna 73–75) och därmed förr eller senare ersätts av en "sannare", det vill säga en mer sannolik. Tillsvidare har den existerande

kunskapen stämpeln ”bästa-sanningen-så-här-långt”. Och den stämpeln kan den i många fall behålla under en lång tid.

- Red ut tidsperspektiven! Faktum är att *Tankar Tar Tid*. Som individ har man bevisligen tänkt betydligt kortare tid på en viss fråga än vad hela mänskligheten gjort. De egna individuella hugskotten är möjligen trovärdiga för en själv och ens trosfränder, men de beprövade erfarenheterna/forskningsresultaten är provade av *många* under *många* *mantimmar*. Sannolikheten är därför skyhögt större för dessa än för hugskotten att de ska visa sig tillämpbara också i nästa situation och nästa.
- Smaka på ordet *sammanhangsföreställningar* – det är ett av de vackraste ord jag vet! Vi behöver alla just detta: *föreställningar om hur saker och ting hänger samman*. Vetenskapligt provade sammanhangsföreställningar brukar kallas *teorier*. Och det finns inget så praktiskt som en bra teori.
- Låt bli att ignorera alla de erfarenheter som dina förfäder gjort och som de lärt sig av! För att du ska kunna hävda att *de* hade fel, krävs det bra mycket starkare bevis än att du nu ”känner” för något annat?!
- Slå ett slag för K R I S: Kunskapens Rätt I Samhället! Ingen fotbollsmatch värd namnet kan genomföras

med mindre än att det finns sidlinjer, huvuddomare och linjedomare, regler för vad man får/inte får göra på plan, bestraffningar och belöningar (typ: det blir inget mål med mindre än att hela bollen hamnar under ribban och mellan stolparna och kommer över mållinjen). På motsvarande sätt: det går inte att leva tillsammans i en kultur och i ett samhälle utan en uppsättning lagar, förhållningssätt och regler för vad som kännetecknar kunskapen, det vill säga vad det är som har *rätt att hållas för sant*.

- Utmana genom de retoriska frågorna: Hur skulle din egen dag sett ut om du inte haft en massa kunskaper att förlita dig på i olika situationer? Hur många av dessa kunskaper har du själv kommit på och hur många har du fått utifrån andras *mångfalt mer beprövade erfarenheter*? Hur skulle det gå för Sverige-i-världen om vi aktivt slutade att vara en kunskapsnation och förlitade oss på att ”det löser sig”?

Det finns många fler uppslagsändar att börja i men de här får räcka tillsvidare. Lycka till – tar du striden nu, gör du något viktigt för framtiden! Och gör du det inte utan viker ner dig i stället för att ta dig an utmaningen, växer bara tuppkammen på kunskapsförnekaren framför dig.

2.

AVKRÄV POLITIKERNA DET KUNSKAPS- FÖREDÖMLIGA!

Även om vi försöker allt vad vi kan, är det inte givet att vi alltid förmår leva som vi lär. Alldeles säkert är däremot att *vi lär som vi lever*. Och att vi dessutom påverkas och lär oss av hur *andra* lever. Inte minst påverkas vi av vad våra politiska ledare *gör* och *hur* de gör det.

Bara för att man har makt, har man ingen rätt att sätta sig över kunskapen. En långsiktigt hållbar tillit och trovärdighet mellan medborgare och deras i öppna val utsedda ledare ska aldrig gå att vinna demagogiskt. Båda parter måste kunna förstå varandras resonemang i resonerbara termer, inte i luftslotts- eller falukorvstermer. Och populistisk överbudspolitik utan hänsyn till ekonomiska realiteter är inte bara falsk – den är patetisk.)

Exempel på åtgärder:

- *Kräv allmänmänsklig hänsyn, hyfs, respekt och föredömlighet i alla politiska sammanhang. Gör det självklart att politiska debatter ska ha sådana format och regler att*

kunskapen *sitter med* vid bordet. Se till att samtals-
tonerna blir så ödmjuka att debatterna i bandade
versioner kan fungera som förebilder och komma till
användning inför vilken skolklass som helst.

- *Kräv öppet redovisade och omsorgsfulla kunskapsunderlag för varje större förändring inom samhällssektorn.* Jämför hur det motsatta skedde för Skånes universitetssjukhus den 1 januari 2010 (se sidan 115).
- *Kräv lokalsamhällesutredningar av myndigheter.* Det fanns en period då Sverige var på väg att gå med i EU och man i varje forskningsansökan skulle ha med en särskilt punkt om möjliga EU-perspektiv på det hela. I analogi med detta skulle man nu (om man verkligen vill vitalisera demokratin och bredda kunskapsunderlagen) i alla statliga myndigheters regleringsbrev kunna ha med en punkt som kräver att det görs inte bara miljökonsekvensutredningar utan också *konsekvensutredningar för lokalsamhället* när infrastrukturförändringar eller andra större nyordningar utreds. Med frågeställningar som till exempel: Vilka effekter skulle detta få för den lokala ekonomin, miljön och demokratin? Hur kan eventuella lokala skadeverkningar minimeras och hur kan man prioritera samhörande åtgärder som främjar lokal utveckling? *Ett sådant mentalt skifte vore inte bara stort utan ytterligt välbehövligt.*

- *Kräv kvartersutredningar på kommunal nivå.* Det var en gång ett höghus i Farsta där alla husets barn gick på samma förskola och sedan i samma skola som de andra. År 2007 revs utan förankring och trots stora protester en låg- och mellanstadieskola i centrala Farsta. Den var fullbelagd och ett föredöme vad gällde integration och blandning av samhällsklasser. Nya bostäder byggdes och en vinstmaximerande friskola poppade upp i centrum. Barnen spreds för vinden på olika skolor. För många var detta inte bara ett maktfullkomligt utan också ett fullständigt obegripligt övergrepp. *Skulle detta kunnat ske om det hade ingått i rutinerna att man först måste utreda:* Vilka effekter får en sådan skolsplittring för de berörda kvarteren? Vad säger barnen, vad säger föräldrarna, vad säger lokalpolisen, hur påverkas ungdomsgängen?

3.

HJÄLP DE UNGA SLIPPA KUNSKAPS-FÖRNEKELSE!

Att i vår tid vara det erforderliga vuxenstödet för formbara barn och senare lättstötta utåtagerande tonåringar är garanterat inte lätt. Men det går eftersom det måste gå. Och dessutom finns det goda förutsättningar eftersom både föräldragenerationen och (ännu tydligare) deras föräldrar hade hunnit bli något så när grundade innan kunskapsrelativismen slog igenom med sin fulla kraft. Den grunden raderas inte så lätt av det som kommer längre fram i livet.

Vi som är vuxna eller gamla idag får faktiskt uppleva att det *aldrig varit så lätt att åldras och att bli gammal som vad det är nu*. Samtidigt har det *aldrig varit så svårt att vara ung*, och det är därför som hela vuxensamhället nu behöver mobilisera kring de unga. Och samtidigt försöka reda ut hur det kommer sig att vi själva varit med om att låta en så framtidsfientlig kultur som dagens växa fram.

Exempel på åtgärder:

- *Gentemot barnen:* Se dem som barn och låt dem vara just det. Lägg band på välviljan att visa ”respekt” för barn genom att bemöta dem som vore de små vuxna för det är de *inte*. Lägg inte över sådant ansvar på dem som de ännu inte är mogna för att ta och utsätt dem inte för ständiga frågor och valsituationer som deras hjärnor ännu inte klarar. Tänk på att hjärnan inte är färdigutvecklad ens när man fyllt 20. Stötta i stället barnen och låt dem bygga upp sina insikter i en rimligt förutsägbar omgivning.
- *Gentemot tonåringar:* Håll om dem tills det går över! Också en aldrig så trygg 10–12-åring kan bli vilse i tillvaron när hen snart ska leva sig igenom sina tonår. Då behöver hen mer än någon annan gång i livet tydliga återkopplingar på alla de djupgående frågor som hen brottas med. Inte kadaverdisciplin men väl en vuxenvärld som är trygg och tydlig i sitt sätt att vara. Som vanligt handlar det inte så mycket om vad de vuxna säger utan om vad de unga ser dem *göra*. För att skydda tonåringarna så gott det går mot kunskapsrelativismens förödande existentiella verkningar behöver du därför finnas på plats där hos dem och bildligt talat *hålla om dem* tills tonåren går över.

4.**ÅTERTA DET KUNSKAPSSTRUKTURERANDE!**

Dagens barn är (föga förvånande) från början tämligen lika gårdagens. De vill gärna knäcka gåtor om hur det ena styr det andra. Lekande lätt accepterar de både animeringar och spel i datorvärlden *och* präglingen av den närvarande vuxenvärldens sammanhangsföreställningar *och* den faktiskt existerande verkligheten i närmiljön sådan de möter den. Men hur går det sedan?

En av de största välgärningar som den ena generationen kan göra den nästa är att undan för undan hjälpa barn med just *organiseringen av deras kunskaper*. Visst är det bra att uppmuntra barn i deras nyfikenhet, men det är *inte* bra att svika dem genom att låta bli att hjälpa dem med strukturer.

Exempel på åtgärder:

- Hjälp varandra till relevanta begreppsbyggnader och hållbara kunskapsstrukturer så snart tillfälle ges! Och hjälp framför allt barn och unga med att undan för undan bygga upp en struktur av deras detaljkunskaper.
- Ha respekt för att varje kunskapsgren har sina begrepp och kunskapsstrukturer! Därför kan man inte kräva att alltid "förstå" andras landvinningar och inte heller kritisera de andra för deras "fikonspråk". Blir man riktigt intresserad får man finna sig i att lägga mycket tid på att tränga in i deras begreppsvärld. Än en gång TTT= Tankar Tar Tid!
- Försök lära av historien, det vill säga ha respekt för all den kunskap som finns tack vare att andra undrat före dig, kommit på "förklaringar", begreppsbyggnader och kunskapsstruktureringar som efterhand blivit så gran-skade som alls är möjligt.

5.

VAR MER LYHÖRD INFÖR HJÄRNANS UTVECKLING!

Varje tid försöker påverka barns och ungas lärande utifrån rådande föreställningar i samtiden. Att vuxna nu vänt ryggen mot ett tämligen auktoritärt föräldraskap och i stället tidigt vill visa sina barn en större respekt är förstås vällovligt. Bara man inte missar att barn behöver få vara just barn: inte *välja* så mycket, inte *ta ställning* till så mycket utan främst få utvecklas inuti en tillvaro där det allra mesta är givet. Och att man först behöver få utveckla sin iakttagelseförmåga och få stimulans och återkoppling upptill den innan det är dags att bygga upp analys- och värderingsförmågor.

Exempel på åtgärder:

- Ge en grupp hjärnforskare inriktade på barn och ungdomar i uppgift att utifrån sina insikter om hjärnans utveckling kommentera läroplanerna för förskola, grundskola och gymnasium!
- Se till att gruppens rapporter får en bred spridning till både föräldrar och lärare!
- Tillsätt en läroplanskommitté med uppgift att lägga förslag om revideringar av läroplaner på samtliga nivåer så att dessa bättre svarar mot respektive åldersgrupps förmågor!

6.**GE OSS MER PUBLIC SERVICE!**

I skrivande stund pågår det både en offentligt tillsatt utredning av svensk public service under ledning av Göran Hägglund (resultatet ska redovisas senast 30 april 2024) och en skuggutredning med ambitionen att ”påverka den statliga utredningen, remissinstanser och allmänhet med argument för ett starkare och bredare oberoende public service”. Frågeställningar kring public service är alltså minst sagt aktuella.

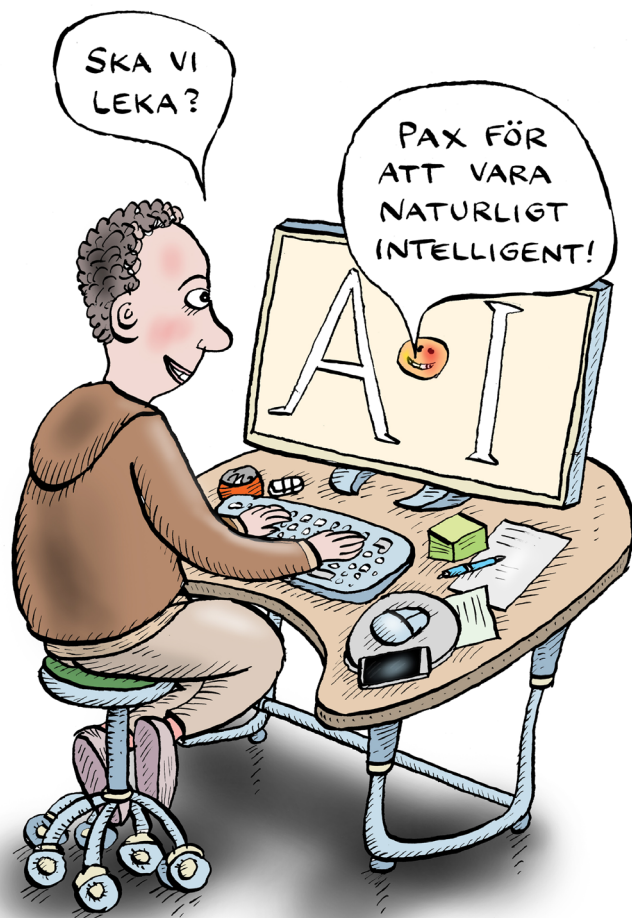
I post-fakta-demokratin finns inte längre några grundläggande förutsättningar för framtidsinriktade samtal kring samhälleliga problem. Därför behöver *public service* med alla till buds stående medel hjälpa till att få bukt med det rådande kunskapsföraktet och kunskapsrelativismen.

Exempel på åtgärder:

Mitt förslag här är synnerligen modest:

- *Rusta upp*, det vill säga rusta i varje fall *inte* ned, public service och dess kunskapsstödande verksamhet! Förstärk den med plats också för *public servants*, det vill säga med utrymme för människor beredda att göra lösningsinriktade samhällstillvända ansträngningar i sann demokratisk anda.
- Gör *public service* till ett av de självklara naven i den *offentlighet* som behövs mellan den privata sfären och den samhälleliga.
- *Skärp förväntningarna på public service!* Den ska självklart förse sin publik med en kvalificerad och omfattande faktagranskning av samhällets olika organ.

7.

HÅLL ÖGONEN PÅ AI-UTVECKLINGEN!

Den så kallade artificiella intelligensen (AI), tidigare ibland betitlad expertsystem, har funnits länge tillsammans med den naturliga intelligens (NI) som vi människor besitter, (se sidan 28). Det som exploderat innevarande år, 2023, är ”bara” att det kommit fram verktyg, chatbotar, som gjort det lätt för vem som helst att använda sig av AI-stöd. Genast detta skedde drog det igång en spekulationsväg om vart detta kan leda.

Kommer massarbetslösheten att breda ut sig när nu människan inte längre ”behövs” till samma handlingar som hon nyss behövdes? Blir det nu omöjligt för lärare i skolan att bedöma elevprestationer? Finns det en risk att robotar, artificiella människor, tar över världen?

Både du och jag kan *leka* med AI:n redan nu i stället för att bara spekulera om hur långt den och dess efterföljare kan nå i framtiden. Själv roar jag mig med sådana lekar flera gånger om dagen. Ibland förskräcks jag av de resultat chatbotar presterar. Men oftare gläds jag, för vid de allra flesta tillfällen trillar det ut åtminstone något litet guldskorn som får mig att tänka ett varv till (och när det inte gör det, så är det inte så mycket tid förlorad – chatboten brukar svara inom sisådär 10 sekunder).

Också vid arbetet med detta manus har jag faktiskt då och då matat in ett stycke som jag tyckt varit särskilt viktigt för att se vad en chatbot skulle kunna ha att säga om det. Och det har hänt mer än en gång att jag fått inspiration till tankespar som jag tidigare missat.

Exempel på åtgärder:

- Luta dig bakåt och fundera på vilka text- eller bilduppdrag du vill tilldela en chatbot! När du kommit på några stycken, så bara *gör det!* Granska sedan vad den presterat och fundera på om du *kan ha det* till något. Observera att det är DU som är huvudperson i detta, inte chatboten.
- Skulle chatbotar kunna bli *kunskapsgranskare* vid partiledardebatter/motsvarande? En chatbot skulle i realtid (inom 10 sekunder) kunna granska gjorda påståenden och utspel och rapportera de grövsta övertrampen till en grupp *mänskliga kunskapsrevisorer* som sitter med där i TV-rutan. De skulle på så sätt kunna direktpublicera de värsta lögnerna på en i bild löpande textremsa och samtidigt (när så hinns med) korrigera dessa. Tänk så fin nästa partiledardebatt skulle bli – redan då skulle deltagarna vara om inte sanningsvaccinerade så åtminstone grovlögnssanerade!

8.

VÄRNA BIBLIOTEKHETEN!

Att mänskligheten så länge haft både talspråk, skriftspråk och bildspråk är ju fantastiskt. Vilken balansen än blir mellan de tre språken framöver, behövs det en *bibliotekhet* (se sidan 41) för att hjälpa människor att hitta fram. Bibliotekarier, informationsmäklare, intelligenta agenter, vilka titlar ni än vill ha och i vilket land ni finns, förena er! Er funktion är kringgärdad av ett starkt skimmer av mellanmänsklighet.

Exempel på åtgärder:

- Först en modest men ändå himlastormande åtgärd: *Låt varenda liten unge få uppleva sökandets glädje på det oändliga informationshavet!* Har du varit med om barn som för första gången hamnar på en yta som liksom inte tar slut (så som gården eller trädgården gör) utan är så stor att man (med barnögon sett) kan röra sig *hur långt som helst?* De springer och de springer och de springer. Ja, det är stort. Det är den vittringen jag unnar dem också immateriellt. Man kan söka och man kan få hjälp och man kan hitta (nästan) hur mycket som

helst. Det här bör helst ske före 10-årsåldern, då stora slukaråldern tar vid och man kan läsa och tillgodogöra sig i det närmaste obegränsat.

- Så en tillrättavisning: *lägg band på all klåfingrighet att rusta ner de publika biblioteken!* Knappast något kan vara mer kontraproduktivt i denna kunskapsföraktets era. Också kunskapen är ju i allra högsta grad beroende av att den *tillgängliggörs* och att dess *infrastruktur* både vidmakthålls och vidareutvecklas. För (jämför sidan 119 och notera tillägget här av förstavelsen "tanke"): *ingenting styr en utveckling så hänsynslöst som en uppbyggd tanke-infrastruktur. Därför är det främst genom förändringar i tankeinfrastrukturen som man kan påverka framtiden.*
- Och så ett mer visionärt förslag: ge Bibliotekshögskolan förutsättningar att börja bygga upp en vetenskap och metodbildning kring den *sökande* människan så som universiteten, skolan och pedagogiken under lång tid backat upp den *mottagande*. Och ge dem samtidigt chansen att bedriva utbildning om "sökologin", den nya framväxande kunskapen om den sökande människan.

9.

STÖTTA FOLKBILDNINGEN!

Citerat från sidan 45–47 – läs gärna vidare där: ”Bakom folkbildningens olika former finns ofta ett starkt samhälls- och framtidsengagemang. I det stora eller i det lilla – man söker kunskap som man redan på förhand vet att man vill *ha* till något, ofta för det gemensammas skull.”

I mina ögon är folkbildning till stort gagn i alla de sammanhang där det finns utvecklings- och demokratiambitioner. Desto konstigare är det då med de nuvarande signalerna om nedskärningar för folkhögskolor, bildningsförbund, med flera. Därför nöjer jag mig nedan med *ett* enda exempel på åtgärd!

Exempel på åtgärder:

- *Rusta upp*, det vill säga rusta i varje fall *inte* ned, satsningarna på folkbildning! Vissa folkbildningsformer kanske inte längre engagerar så många. Stötta då i stället nya former. För själva funktionen behövs garanterat för att få fler, det vill säga *inte* färre, att kunskapsbaserat engagera sig i gemensamma initiativ. Till demokratins fromma.

10.

BEJAKA SAM SPELET KUNSKAP-KÄNSLA!

Det första stycket i första kapitlet i den här boken lyder: "Se här en ren och skär lovsång till kunskap! Den är skriven med *mitt* hjärteblod och utgör därför en säregen blandning av personliga och professionella nedslag. Här som i de flesta andra sammanhang gäller att *till saken hör ofta personen*. Utifrån min önskan att vara just *saklig* håller jag mig inte bara till det objektiva utan tar också upp det personliga och situationsbundna."

Låt mig fortsätta på det stycket: Man visar vem man är genom sina handlingar och sitt sätt att vara. Själv har jag hela mitt liv verkat med anknytning till universitetsvärlden och det akademiska. Men det är känslan som gör mig levande, samtidigt som det är genom känslan som jag kan visa omvärlden att jag faktiskt lever.

När jag söker igenom den här boktexten ser jag att "känsla" alternativt "känslor" dyker upp som ord över 40 gånger. Och det gläder mig, för det tyder på att texten inte bara ytfladdrar utan faktiskt är grundad.

Både mina och dina kunskaper och känslor har livet igenom utvecklats i samspel. Och de behöver varandra också i stunden – det märker jag om och om igen. Till

exempel genom mitt musikberoende under skrivandet – just nu är det Arvo Pärts musik som strömmar in genom mina airpods. Vad händer i dig när du lyssnar på musik?

Exempel på åtgärder:

- Fundera gärna över den artificiella intelligensens *brist* på känslor! Det kan hjälpa dig att bättre förstå AI:n och dess begränsningar. Endast *levande varelser* kan ha känslor. Och omvänt: utan känslor lever du inte.
- Tänk igenom samspelet mellan kunskap och känslor inuti dig och lista några exempel där känslorna varit viktiga drivkrafter för att du skulle utveckla nya kunskaper.
- Red ut med dig själv och dina vänner om du/ni är känslomässigt beredda att frondera mot kunskapsförakt och kunskapsrelativism.

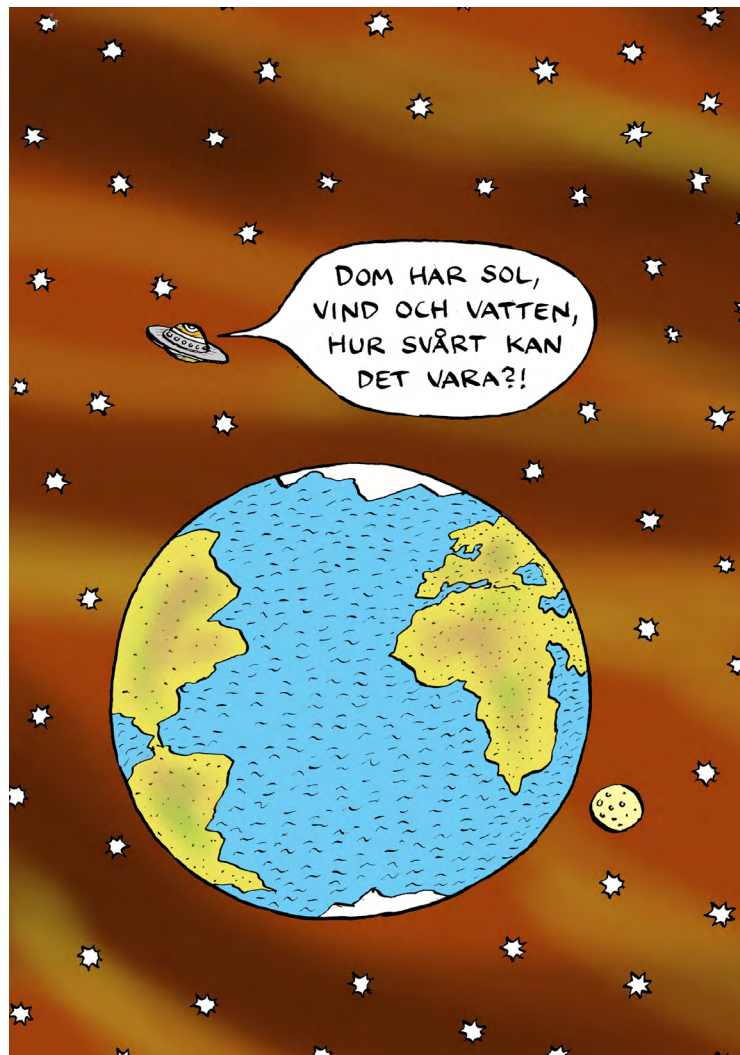
11.

GLÄDS ÅT KUNSKAPENS TIDSBEROENDEN!

Gå gärna tillbaka till avsnittet där jag skrivit en hel del om både den individuella och den generella kunskapens tidsberoende. Inför klimatutmaningarna (se 12:an nedan) vill det till att vi både nyttiggör all befintlig kunskap *och* engagerar oss i den pågående relevanta kunskapsutvecklingen.

Exempel på åtgärder:

- Unna dig att uppleva ren och skär kunskapsglädje vid kunskapliga förstagångsupplevelser. Tänk på triumfen när du första gången kände: *jag kan simma!*
- Räkna med att kunskap hela tiden utvecklas och förvänta dig alltså *inte* att den ska vara statisk eller evig. Varken din egen eller mänsklighetens.
- Fundera på hur du kan hjälpa till i klimatarbetet och bannlys speciellt där allt kunskapsförakt! Sök med ljus och lykta igenom alla de kunskaper människan någonsin förvärvat efter sådana som kan vara relevanta nu och hjälp till att nyttiggöra dem. Och engagera dig i sökandet efter sådan ny kunskap som kan komma till användning!

12.

KUNSKAPSMOBILISERA FÖR MILJÖ OCH KLIMAT!

När tiden fungerar som en ekologisk fälla och när gamla synder hinner ifatt en med konsekvenser som man inte förutsett – då ligger det nära till hands att söka tröst och försvar i att man inte visste bättre. Också mänskligheten *kan* ha fel i det långa loppet. Men att den genom tiderna *haft stor nytta* av sin befintliga kunskap, det är otvetydigt.

Det är inte mänskligt eller ens människovärdigt att ge upp inför klimathoten. De nyckelfaktorer som kommer att höra till de viktigaste framåt är:

- *Sol, vind, vatten*, det vill säga förnybar energi.
- *Demografin*, det vill säga att unga människor vågar sätta barn till världen.
- *Teknikutvecklingen*. Den blir alltid inte bara snabbare än man någonsin kunde vänta sig utan ofta också en helt annan, en oväntat bra!
- *Tiden*.

Låt mig här bara kommentera den sistnämnda. Visst hastar klimatåterställningarna. Men åtminstone i den rika delen av världen har faktiskt de flesta människor *gott om tid* som de skulle kunna ägna åt att bemästra klimatproblemen i stället för att försura sina liv med jäkt och tämligen meningslösa sysslor.

Det dagliga livet (mat, vatten, värme, skydd, ...) som våra förfäder fick ägna så gott som all sin tid åt hanteras idag av tekniken, det vill säga vi har goda möjligheter att anslå *mycket tid* till att bygga upp en miljö- och klimativänlig tillvaro. Förutsatt, förstås, att vi inte ägnar tiden till enbart förstörelse och förströelse och det "gratis glas champagne" som Wiehe-låten Titanic också flaggar för ...

Exempel på åtgärder:

- Omedelbart eld-upphör världen över. Det finns inget så miljö- och klimatskadligt som krig. Därför borde krig varken kunna startas nu eller få lov att fortgå – det är ju så uppenbart att alla berörs av klimathoten och bildligt faktiskt sitter i en och samma båt. Det globala samhället är dessvärre fortfarande alltför tandlöst för att släcka krigsgnistor eller få redan påbörjade krig att upphöra.

- Lyssna på klimatforskarna och ge dem i det närmaste obegränsade resurser! Inte "bara" de naturvetenskapliga och tekniska utan minst lika mycket de humanistiska och samhällsvetenskapliga. Mellanmänskligheten på individnivå och relationerna mellan individ och samhälle kommer att sättas på svåra prov. Missnöjesyttringar, upplopp och nya krig hotar.
- Uppmuntra *alla* nu levande forskare inom alla olika discipliner att utifrån *tillämpningar* på sina respektive kunskapsområden gå in i klimatarbetets tjänst. Ta gärna som förebild hur en stor del av Ukrainas befolkning gått in som aktiva soldater i motståndet mot Rysslands anfall.
- Utveckla ledningsfunktioner för det globala och bygg undan för undan ut dessas *rättigheter* att *styra*.
- Medvetandegör på alla uppkomliga sätt hur avgörande *framtidstron* är för mänsklighetens förmåga att alls kunna hantera miljö- och klimathoten.

Tack!

Först en Tranströmer-travestering: *inuti en människa öppnar sig kunskap bakom kunskap oändligt. Man blir aldrig färdig, och det är som det ska.* Mitt första stora TACK går därför till naturen som gett mig denna obändiga söklust!

Men en söklust är allt annat än okomplicerad. Utövad under ett eremitskap tillför den visserligen ett och annat ögonblick av klarsyn men också en strid ström av självkritiska ifrågasättanden. Då är en tankegemenskap ovärderlig. Stort TACK till er tio energigivande vänner som hjälpt mig på traven genom att närläsa utkast och bjuda på era reflexioner och associationer! Ni har tillfört många infall, sågningar och vinklingar.

Och så två alldeles speciella TACK, ett till Gustaf Almenberg och ett till Gudmund Jannisa.

Gustaf: vårt tjugofemåriga avslappnade men samtidigt så skärpta regelbundna tankeutbyte har gett oss unika förutsättningar för att tänka ihop. Det är en nåd att något sådant alls kan finnas och nu utöva sin inverkan också på en upp-till-kamp-bok!

Gudmund: din unika förmåga att samtidigt vara både galghumoristiskt drastisk och stringent gör mig alltid så glad. Här vill jag alldeles speciellt tacka för ditt sätt att attackera postmodernismen och för att du så generöst lät mig använda en del av dina skrivningar om densamma.

Ett tack också till förlaget för ert enastående engagemang, personligt och professionellt, idémässigt och praktiskt. Det var ju ni som gjorde att detta manus faktiskt blev till en *bok*.

*Dalby i september 2023
Bodil Jönsson*

SÅ FINT ATT KUNSKAP FINNS!